

Zlatan Delić

**TRANSFORMACIJA SOCIOLOGIJE U NAJNOVIJIM
DISKURSIMA O “GLOBALIZACIJI”**

**TRANSFORMATION OF SOCIOLOGY IN THE MOST
RECENT DISCOURSES ABOUT „GLOBALIZATION“**

Sažetak

U ovom članku autor razmatra pitanje da li se (i na koji način) u novim diskusijama koje se odnose na globalizaciju, epistemološki status društvenih znanosti mijenja. Akcent je na sociologiji, njenim osnovnim terminima kao što su društvo, kultura, identitet itd. Ovo pitanje dobija potvrđan odgovor ali nije odgovoreno linearno nego s novim pitanjima i dilemama. Ove dileme se, kao prvo, odnose na (promjenjiv karakter) metodologije najnovijih debata aktiviranih pozicijom globalizacije kao nove paradigme i pojačane nedavno uspostavljenim programom šire „rekonstrukcije društvenih znanosti“ i „novim programom rada u sociologiji“. Autor želi pokazati da najnovije debate koje se odnose na globalizaciju mijenjaju značenje pre-globalizacijskog diskursa koji je nekada bio osnova klasičnih društvenih znanosti. Pozadina, u kojoj se diskutovalo o ovim promjenama, osnova je uvjerenja da je globalizacijski diskurs u sociologiji i u društvenim znanostima općenito neizbježan. Ali autor dokazuje da se prekomjerna upotreba „globalizacijskog diskursa“ ne hrani samo-upućujućim paradoksima, nego ih umjesto toga proizvodi. Kao rezultat te proizvodnje, dokazano je da postoje dramatične promjene sociologije.

Ključne riječi: globalizacija, sociologija, društvo, transformacija

Summary

In this article the author examines the question whether (and in what way) in new discussions related to globalization, epistemological status of social sciences is being changed. The accent is on sociology and its basic terms, such as society, culture, identity etc. This question gets confirmative answer, but it is not answered linearly, but with new questions and dilemmas. These dilemmas are first of all related to (changing character) of methodology of social sciences. They look into the essence of recent debates activated by positioning globalization as new paradigm and enhanced by the recently established program of wider “reconstruction of social sciences” and “new program of work in sociology”. The author wants to show that newest debates related to globalization make changes in meaning of pre-globalization discourse which used to be bases of classic social sciences. Background, in which these changes have been discussed, is based on belief that globalization discourse in sociology, and in social sciences in general, is inevitable. But, the author proves that overuse of the “globalization discourse” is not freed from self-referring paradoxes, but instead is producing them. As a result of that production, it is proven that there has been a dramatic transformation of sociology.

Key words: globalization, sociology, society, transformation

Umjesto uvoda

Prošlo je već dosta godina otkada je A. Giddens, intelektualni začetnik teorije globalizacije, napisao da je ‘globalizacija pojam koji mora zauzeti ključno mjesto u leksikonu društvenih znanosti’. Porast popularnosti tog pojma bio je tek nešto manji od spektakularnog. Njegov razvoj još uvijek ne možemo sagledati sa distance. “Globalisation”, “mondialisation”, “globalizacion”, “Globalisierung” - riječ koja je došla gotovo niotkuda¹, danas kruži svuda. Pomoću

¹ Imenica “globalizacija” upotrebljava se u različitim kontekstima. U zavisnosti od njene *upotrebe*, ona zadobiva različita, čak oprečna značenja. Većina tih značenja, kada se podvrgnu teorijskoj analizi, objašnjavaju se

nje se želi - i gotovo da se i uspijeva - označiti najmoćniju silu

cirkularno. Ako bismo parafrazirali Wittgensteinovo cirkularno objašnjenje pojma *značenja*, mogli bismo reći da *objašnjenje značenja* (globalizacije) *jest* objašnjenje onoga što objašnjava (njeno) *značenje*. Semantiziranje i resemantiziranje *značenja* 'globalizacije' isključuje mogućnost postojanja *jedne* univerzalne definicije ovog pojma. Pa ipak, formalno-logički gledano, ono što se označava tom imenicom odnosi se na jedan najobuhvatniji, univerzalni pojmovni izraz. Taj izraz je univerzalan zato što - usprkos nepreglednoj polisemičnosti koja mu je - u svakodnevnoj svijesti i široj društvenoj teoriji već pripisana - na simboličkoj razini (1) denotira Cjelinu svijeta, jedno najšire, planetarno polje, (2) desupstancijalizira klasični pojam Društva čineći ga nejasnim, ili čak suvišnim, i (3) ukida svaki (nedvosmisleni) pojam *granice* jer konotira jedinstven *svijet bez granica*. S obzirom na simboličku (znanstvenu, političku, ideologijsku...kao i stvarnu) moć koju ima *upotreba* izraza "globalizacija" – može se reći da je to izraz koji je za petnaest godina, koliko je na sceni, uspio postati najkontroverznija tema našeg vremena. Najkontroverznija zato što se (gotovo sve druge), ili doslovno, sve druge, savremene društvene teme povezuju (ili mogu povezati) s njom. O smislu i značenju *globalizacije* ispisane su nepregledne stranice teksta. Vođene su intelektualizirane i manje intelektualizirane debate. Nastajale su, i dalje nastaju, mnoge - danas već nepregledne priče. "Najnovija nepreglednost" *priča o globalizaciji* postala je noćna mora modernih (i postmodernih) zaljubljenika u *dekonstrukciju* "megatrendova 2000". Ta nepreglednost sve više postaje izvor najrazličitijih *sumnji* intelektualaca opsjednutih odgonetanjem skrivenog, ili pogrešno shvaćenog značenja ovog problematičnog izraza. S druge, antiintelektualne strane - što je za analizu sociolingvističke upotrebe "globalizacije" možda još značajnije - nastaju površnije slike. Do njih se dolazi nabrazinu. Po kratkom postupku. Isključujući bilo kakvu *sumnju*. Površne slike vole oni koji kažu: to je bar lako; globalizacija je *to i to*, i tačka. I u jednom i u drugom slučaju, "globalizacija" je postala omamljujuća, ponekad čak i "zapaljiva" priča. Naročito onda kada se o njoj priča u ideologijskim kontekstima najnovijih (globalno označenih) konflikata: kada su akteri (govorni subjekti) u velikoj jezičkoj opasnosti da im se dogodi poskliznuće u (još *opasniju*) stvarnu blizinu različitih - histerizirajućih "politika identiteta". Izgleda da *opasnim* pričama o globalizaciji, bar kada je riječ o ideologiji (i pogrešnom vjerovanju u "kraj ideologije"), još nema kraja. Bilo da su kratke ili duge, te opasne priče (*kao da*) su postale beskrajne. One, štaviše, ne završavaju čak ni onda kad proglašavaju vlastiti "kraj". I u vremenskom i u geografskom smislu, priče o globalizaciji postale su (ideologijski izazvan) simptom jedne ireverzibilne promjene *značenja* riječi kao što je "kraj". Utoliko sama priča, ili, preciznije, te silne priče o "globalizaciji", u "krajevima poput naših", i kod naših prvih

današnjeg doba. Ta sila nema jedinstven lik, niti pravo ime.

suseda i kod naših drugih susjeda i komšija - do bola transformiraju *naše stare vokabulare o nama samima, o našim krajevima s kojima se naši Drugi beskrajno vole poigravati*. Te priče, do neprepoznatljivosti, mijenjaju značenje predglobalizacijskih diskursa zato što njihov vokabular ne “ulazi u vatru” globalne, usudio bih se reći, *traumatizirajuće transformacije naših kolektivnih, naših “Mi identiteta”*. One, na nepredvidljiv način, mijenjaju značenje starih i ustaljenih *ključnih riječi* pomoću kojih se gradila zgrada klasičnih društvenih znanosti. One, do neprepoznatljivosti, mijenjaju značenja izlizanih riječi (kao što su “društvo”, “kultura”, “identitet”...) pomoću kojih smo se - kako-tako - donedavno mogli orijentirati. Najnoviji *diskurs o ‘globalizaciji’* jeste jedan intervenirajući, revolucionarni, raskidajući diskurs: *diskurs promjene, neizvjesnosti i sveopće lišenosti tla...* Istodobno, budući (da želi) da globalizira samo *mjesto* na kojemu se nalazimo, on je i jedan *deteritorijaliziran, razobručen, zavaravajući i zavodljiv* diskurs. Diskurs koji kao da želi da iz/briše “lice mjesta” u kojemu nastaje, i iz kojega dolazi. Često to i uspijeva. To se događa onda kada se - s njegovom nehajnom *upotrebom* - počinje pretjerivati. Nerijetko zato da bi se postiglo nešto sasvim drugo (što se događa svaki put kad se – i nenamjeravano - otisnemo u *bojno polje ideologije*). Pomoću tog globalizacijskog diskursa, s njim, ili protiv njega, pokušavaju se dokazati najrazličitije stvari. Ono što je najčudnije jeste sljedeće. Izgleda da je *o “globalizaciji”* nemoguće ne govoriti. Događa se to da *o “globalizaciji”* bivaju (skoro nagovoreni) zauzeti neki stav čak i oni koji se te teme dodaknu samo paušalno. Ali stvar je daleko kompliciranija. Oni koji, pak, pokušavaju analizirati i shvatiti suvremenu globalnu složenost, i sami sudjeluju u projektima globalizacije, reglobalizacije, pa čak i deglobalizacije. [Vidjeti Ronald Robertson, *Globalizacija kao problem*, u zborniku *Globalizacija*, Osijek; Zagreb; Split, Pan liber, 1999, str. 37. (priredio Anđelko Milardović)]. Utoliko je sama priča *o “globalizaciji”* možda simptom jedne *specifične, sveopće zapričanosti*. Zapričanosti koja nas, stalno iznova, podsjeća na mitski karakter naše kulture i civilizacije. Ta priča, kao i ostale mitske pripovijesti, nastaje sama od sebe: iznenada otpočne; i onda, traje i traje. Da bi to postigla, ona ulazi u jezik institucija, govoreći njihovim jezikom. Tek institucije omogućavaju da se ona pokreće (i preokreće) na jedan “dvostruko-hermeneutički”, cirkularni i samoperpetuirajući način koji se opire vlastitom kraju i uobičajenom svršetku neke obične priče. Tako priča o globalizaciji zadobija moć da gradi, razgrađuje, i ponovo gradi, vlastiti simbolički i stvarni univerzum. Taj univerzum je, za početnika - a u globalizaciji smo svi početnici - teško razlikovati od onog “stvarnog”, “realnog”, na što bi priča trebala da se odnosi. Utoliko je priča o globalizaciji jedna povlaštena priča (bilo da izaziva vjerovanje ili pozorenje). Ali, u svakom slučaju, to je priča koja jeste (ili

“Globalizacija” je, stoga, samo zbirna, pomoćna oznaka: pretenci-

može da bude) vrlo snažna, i to stoga jer ona nema samo neke apstraktne (simboličke) nego najčešće ima stvarne učinke: i to one najvažnije, žive učinke koji utječu na razumijevanje nas samih, našeg identiteta, identiteta naših Drugih, i vremena u kojemu živimo. Pretjeranu društvenu upotrebu tog diskursa, društvene znanosti ne bi smjele ignorirati. One to i ne čine. Najodgovorniji znanstvenici ne prestaju da propituju jezičko-pragmatičke posljedice hiperinflatorne upotrebe riječi “globalizacija”. Time oni, izgleda nenamjeravano (na različite načine), i sami doprinose metafizičkom hipostaziranju jednog deskriptivnog, polisemičnog, polu-pojmovnog, i stoga, nejasnog izraza. Izraza koji nema, i ne može zadobiti, jedinstveno značenje. Kako je onda moguće da te, toliko različite, neobjedinjive priče, postanu sastavni dio jedne popularne, velike priče: priče koju nikada nije pričao, i od koje nije zavisio, veći broj ljudi nego danas? U tome je izazovnost onoga što se događa u simboličkom okruženju globalizacije. Jer, u tom događanju probijaju se (i unutarne i vanjske) granice svakog (do sada poznatog) pojma okruženja i njegovih granica. Danas živimo u (tautološki označenom) globalnom okruženju globalizacije. To je povlaštena priča menadžmenta i menadžera koja marketinški osvaja svijet i pretvara ga u ogromni trgovinski centar. Rijetki su anarhistički, alterglobalistički glasovi koji se opiru korporativnoj logici globalizacije. Rijetke su “liliputanske strategije” (Andrej Grubačić), koje (tješeci same sebe) poručuju da je drugačiji svijet moguć. Rijetke su grupe kao što su “Mreže direktne akcije” (*Direct Action Network*), “Zauzmimo ulice” (*Reclaim the Streets*), “Crni blok” (*Black Blocs*), ili “Bijela odijela” (*Tute Bianche*). Za anarhistički orijentirane alterglobaliste preostalo je još jedino retoričko pozivanje na literarnu “plodnost” poigravanja sa višeznačnošću granica kao zgodnih metafora za gramatologijske vježbe larpurlartistički razigranih postiplomaca književnosti ili kulturnih studija koji se bave životom. Izgleda da globalizaciju, kao dominantni diskurs današnjice, ne okružuje ništa što je različito od nje same jer ona i ne želi ništa drugo nego da još snažnije okružuje i zaokruži sve drugo što nije ona sama. Globalizacijski diskurs je, svojom sveobuhvatnošću, uspio da obesmisli i liši konkretnog sadržaja svaki pojam (užeg i šireg) “okruženja” koji je, iznenada, postao ključni pojam cijele baterije novih, mlađahnih (trijumfom neoliberalne ideologije) povlaštenih disciplina: od, recimo, menadžmenta (posebno strateškog ili strategijskog menadžmenta, čiji vokabular je preuzet iz vojnog žargona), pa sve do konzumeristički koncipiranog međunarodnog marketinga (koji je utemeljen na infantilnom konceptu ljudskih potreba) ili, čak, do jedne stare, danas raskorijenjene discipline poznate pod nazivom međunarodni odnosi. Sveopći trijumf globalizacijskog diskursa stoga nije lišen paradoksa. Najveći paradoks je u tome da je pojam “globalizacija”, kao nedopustivo neodređeni pojmovni izraz (upravo

ozan naziv kojim se, nabrzinu, željelo označiti vrijeme u kojemu

zahvaljujući svojoj semantičkoj neodređanosti), kako u scijentističkim tako i u kritičkim diskursima, zauzeo *ključno mjesto* u leksikonu društvenih znanosti. Činjenica da je *upotreba* tog pojma, naročito u scijentističkim diskursima, najčešće nedovoljno specificirana, predstavlja školski primjer onoga što je F. Liotar (u svom djelu *Postmoderno stanje*, koje je objavljeno, sada već davne, 1979) nazvao “metanaracijama”, “krupnim pričama”. “Globalizacija”, i diskurs o njoj – bez razjašnjavanja odgovora na epistemološki koncipirano pitanje “ko smo mi” u rečenicama u kojima govorimo o globalizaciji - jeste samo jedna “krupna priča”. Ali - po svojim socijalno-pragmatičkim učincima - ona je i *nešto više* od toga. Ona se - samo donekle - dogodila u blizini onoga što bismo mogli nazvati slutnjom “nemogućeg događaja” (J. Derrida), u blizini nečega što ne bi mogao ni biti događaj, vrijedan tog imena, kada bismo unaprijed mogli znati da li se ono glavno već dogodilo ili se (u nekom do sada poznatom, ili možda nepoznatom smislu te riječi) tek treba dogoditi. Jer, “globalizacija”, u svom etimologijskom značenju, želi da denotira Cjelinu svijeta, Globus. Ali, doslovno gledano, to je nemoguće. Osim ako, ono što tako označavamo, ne zahvatamo s neke iz/vanjske strane. A i to je danas moguće. Ostajući samo naizgled, samo na površan način, na “tragu” (J. Derrida) hegelijanskog govora o Cjelini - i u nemogućnosti da je sagleda sa neke vanjske strane – diskurs o “globalizaciji”, u svom unutarnjem pogledu, koji je uvijek *ograničen*, imanentno biva ispražnjen od prvobitno željene sveobuhvatnosti. Poslije trijumfa neoliberalne ideologije “tržišnog fundamentalizma” (N. Chomsky), globalizacijski diskurs uspješno funkcionira mada je potpuno ispražnjen od svog vlastitog, autoreferencijalnog sadržaja. To je centralna kontradikcija koja se nalazi u srcu (znanstvene?) *upotrebe* pojma “globalizacija”. Ali, kako je onda sve to uopće započelo? I kako je moglo poprimiti sve ove, danas popularne, “hipertekstualne dimenzije”? Jer, sama imenica “globalizacija” pojavila se tek nedavno. Neki autori vole reći da je došla “gotovo niotkuda” (vidjeti naprimjer A. Giddens and Will Hutton, *On The Edge, Living With Global Capitalism*; London, 2001). Za jedno “gotovo niotkuda” teško je navesti neki adekvatan primjer. Uzmimo, onda, jedan konkretan primjer. Stanley Fischer je - u tekstu *Globalizacija i njeni izazovi* (revidirana *Ely lekcija* koju je prvobitno trebao prezentirati Rudi Dornbusch, koji je preminuo 25. jula 2002. godine), tekstu prezentiranom na sastanku *Američke ekonomske asocijacije* u Washingtonu 3. januara 2003. godine – naveo da “tokom 1970-ih riječ “globalizacija” nikada nije spomenuta na stranicama *New York Timesa*. Osamdesetih se ova riječ pojavljivala manje od jedanput sedmično; u prvoj polovini 1990-ih manje od dva puta sedmično. Godine 2000. je bilo 514 reportažnih radova koji su se odnosili na “globalizaciju”; u 2001. bile su 364 reportaže, a u 2002. ova riječ je spomenuta u 393 reportažna rada. Zasnovana

živimo. Bila je to loša zamjena za nedostatak pravog imena za ono u što se, na kraju krajeva, pretvorio moderni svijet. Usprkos tome, “globalizacija” je postala popularni opis današnjeg svijeta. Taj opis je popularan i danas. Čak i kada se ‘globalizacija’ pretvara u vlastitu suprotnost - *antiglobalizaciju* ili *alterglobalizaciju*, kao naličje same globalizacije. Ona se, već bezbroj puta, upisala u teksturu našeg vremena. Ona je obilježila njegovo ime. Ona se upisala, upravo zato (i samo zato) da bi mu dala svoje ime, da bi postala najveće ime - imenica svih imenica. Utoliko je ona posljednji ostatak stare metafizike imenovanja: loš završetak srednjovjekovne rasprave oko univerzalija (univerzalnih imenica). Pa ipak, ne postoji tastatura konektirana na *ciber* računalni ekran svijeta koja bi mogla zametnuti njen tekst. Koja bi mogla zamesti trag cirkularne *upotrebe* ove ambivalentne imenice. Ona se - i kada to netko pokuša - ne može poslati bestraga i izbrisati iz registra oznaka našeg vremena, ili oznaka *za* naše vrijeme. To je tako, ma koliko bilo tačno da je upotreba ove imenice, ustvari, pretjerano pretenciozna i neodmjerena. Osim toga, postoji i nešto drugo. Ta samoreproducirajuća imenica urezala se u naše najbolnije *datume* - i to velikim crnim slovima. Ona se upisuje kao “ključna riječ” čim se dotaknemo, odnosno svaki put kada se dotaknemo najkrupnijih problema današnjice. Jer, današnje *priče* “o globalizaciji” obilježavaju duboku kontradiktornost samog projekta modernosti. One označavaju najdublju ambivalenciju mjerenja i obračunavanja učinaka projekta modernosti. Te priče, koje nije moguće objediniti na jednom mjestu, niti u jednom znaku, pogađaju u srce najdramatičnijih transformacija naših personalnih i kolektivnih identiteta. Ovaj rad stoga želi, barem u grubim crtama, naznačiti kako su te transformacije povezane, i kako se mogu povezati, s transformacijom današnje društvene teorije, a naročito s transformacijom sociologije.

na člancima iz *New York Timesa*, ideja o “antiglobalizaciji” nije postojala prije 1999. Ako se okrenemo od novina na Internetu, “globalizacija” donosi 1,6 m linkova preko *Google* pretraživača, a ako ukucamo “antiglobalizacija” dobit ćemo do 80.000 linkova. Ukucajte globalizacija i nejednakost i dobit ćete skoro 500.000 referenci, 70.000 za globalizacija i okolina, skoro 200.000 referenci za globalizacija i radni standardi, 50.000 referenci za globalizacija i multi-nacionalnost, i 70.000 referenci za globalizacija i kulturna raznolikost. Pretraga za globalizaciju i IMF daje 180.000 sugestija.

U akademskim djelima i vladinim političkim izjavama, u novinarskim medijima i općoj svijesti, tvrdnja da svijet postaje sjedinjen kao nikad prije već se ustalila kao čvrsto uporište. Samo su rijetki teoretičari, poput Justina Rosenberga², imanentnom analizom najutjecajnijih, ishodišnih tekstova o ‘globalizaciji’, dosljedno obznaneli metodološki krah globalizacijske teorije. Ali to su izuzeci. Čak i *danas*, kada se čini da se sve što je čvrsto, po ko zna koji put, “pretvara u dim”, u intelektualnim krugovima sklonim nekritičkom prihvaćanju povlaštenih trendova, inertno se ponavlja da je *globalizacija* “tu”. Poručuje se da se ona ne može zaustaviti. I ne samo to. Tvrdi se da se ona - kao gotova stvar - mora prihvatiti. Što je najintrigantnije – želi se raširiti uvjerenje da se oko toga nema o čemu sporiti.

Za *globalizaciju* se kaže da signalizira ne samo stvarnu, *suštinsku* društvenu promjenu – ‘zamjenjivanje moderniteta globalitetom’ (kao naprimjer kod Giddensa) – nego također, kao rezultat ove promjene, suvišnost nekih od temeljnih ideja klasične društvene teorije, proširujući se čak do samog koncepta Društva kao takvog. Još dramatičnije, izgleda da je *globalizacija* (ili, preciznije, “hiperinflacija” diskursa o ‘globalizaciji’) gurnula u stranu, ili, u najmanju ruku, zasjenila donedavno neophodnu *specijalizaciju* pojedinih znanstvenih područja. Na temelju takve *specijalizacije*, obrazovane po principu ‘dobre stare’ podjele rada, prilično mirno - više neovisno nego međusobno povezano - koegzistirale su stare, klasične discipline društvenih znanosti. One su njegovale iznutra koherentne, više-manje zatvorene vokabulare. Čvrsto su se držale vlastitog tla i predmetnog područja koje su na njemu gradile. Onda je nastupila *priča* o “globalizaciji”. Ona je preokrenula sve klasične načine pričanja priča, a glavno mjesto (događanja) radnje prije je postalo *fantazmagorično*³ nego jasno raspoznatljivo.

² Justin Rosenberg, *The Follies of Globalisation Theory*, Polemical Essays, London and New York, 2000.

³ Giddens tvrdi da: “U uslovima modernosti mjesto postaje sve više *fantazmagorično*: to znači da lokalitete potpuno zaposjedaju i oblikuju društveni utjecaji koji su od njih veoma udaljeni” (Vidjeti A. Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, London, 1990, p. 18-19; ili E. Gidens *Posljedice modernosti*, “Filip Višnjić”, Beograd, 1998, str. 28).

Najnovija priča o globalizaciji na presudan način je sugerirala da je *prostorna udaljenost* samo društveni konstrukt: njezina dužina varira ovisno o brzini kojom može biti prijeđena i savladana. I zastupnici i protivnici, i skeptici i anarhisti – koji su se različito očitavali u pogledu onoga što *globalizacija* predstavlja - samo su doprinijeli ekspanzivnom porastu *upotrebe* jedne pretenciozne, ali sadržajno ispražnjene riječi.

U svakom slučaju, postoji nešto nepobitno: 90-ih godina 20. stoljeća iznenada se ustoličio *globalizacijski* diskurs. I ne samo to. Zadobivši veliki ugled, naročito kod onih koji posjeduju moć, globalizacijski diskurs (najčešće u svojoj ortodoksnoj scijentističkoj⁴ varijanti) počeo je funkcionirati kao nova znanstvena paradigma. Neobično uspješno, taj diskurs iznenada je raširio uvjerenje da je tradicionalna podjela kontinenata i zemalja kao cjeline bila obična funkcija *prostorne udaljenosti*. Ta podjela, za zagovornike globalizacije, do sada se mogla nametati kao stvarna samo zbog prijašnje sporosti, primitivnosti transporta i težine putovanja. Svi drugi društveno proizvedeni činioци konstitucije društvenog života i oblika društvenosti, od trgovine i komunikacija do produciranja i reproduciranja *kolektivnih identiteta* i *entiteta*⁵ – poput državnih granica ili kulturnih barijera –

⁴ Izraz “scijentizam” ovdje koristim u značenju koji mu pripisuje Friedrich August Hayek (1899-1992) kada kaže: “Scijentistički, za razliku od naučnog pogleda, nije nepristrasan nego veoma pristrasan pristup koji, pre razmatranja svog predmeta, tvrdi da zna koji je najpodesniji način za njegovo istraživanje” (Vidjeti, F.A. Hajek, *Kontrarevolucija nauke*, CID, Podgorica, 1999, str. 15).

⁵ Možda nije slučajno što je u trenutku potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma (21. 11. 1995), upravo na geostrateški i geopolitički (a za neke čak i “biopolitički”) najizazovnijem prostoru na starom kontinentu, na prostoru ex Jugoslavije i *Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, pod “dirigentskom palicom” međunarodne zajednice, zvanično instalirana socijalno-metafizička kategorija “entitet” (tačnije “dva entiteta”) kao *jedna* ključna riječ (odnosno *dvije* ključne riječi) u Dejtonskom mirovnom ustavu. Nepodnošljivi opskurantizam koji se oko njega *svakodnevno* širi doista predstavlja loš znak: znak međunarodnog odustajanja od ideala građanske konstitucije buduće evropske zajednice. Danas svi vide da Dayton predstavlja bolest koju, poput AIDS-a, svi žele liječiti, ali za nju nitko nema lijeka. Ako je Dejtonski ustav (evropski) znak koji može poslužiti za buduću fenomenološku konstituciju evropske zajednice, onda nije samoočigledno da je takva budućnost dobro-

gledajući unazad, izgledaju tek kao sekundarni efekti te *brzine*.

ćudna. Dejtonski ustav je pretvoren (i nastavlja se pretvarati) u jedan *uznemir*-ujuć, *uznemir*-avaj-uć ustav. Prvo i prvo, taj ustav oličava mogućnost jednog nemogućeg ustava. Jer on, upravo na jedan nemoguć način, 'dekonstruira' povlaštene stavove pomoću kojih je izgrađen, tako (da izgleda) da se ti povlašteni stavovi sada ne mogu ni nadograditi ni razgraditi. I to prvenstveno zato jer ga akteri njegovog mijenjanja - iz jedne decenije u drugu deceniju; iz jedne generacije u drugu generaciju - mijenjaju na jedan degenerativan način. Oni ga mijenjaju tako da se njegovim tehnokratskim mijenjanjem - tačnije nemijenjanjem njegovog "entitetskog" vokabulara - iz njega, uz njega, od njega, i pomoću njega (u svakom slučaju ne mimo njega), bez ikakvog pravog i bez ikakvog "pravnog lijeka", i dalje u beskonačnost reproducira loša neizvjesnost, razočarenje, apatija, nemir, i sve ono što "nas" (koji ovdje živimo) "ubija u pojam". Drugo, on je uznemiravajući zato što se njegovim *suštinskim* nemijenjanjem kod bosanskohercegovačkih građana (dodatno) pojačava osjećaj gubitka samopredočenja bosanskohercegovačkog državnog i društvenog identiteta, usprkos tome što smo ovih dana (poput naših susjeda i suseda) postali proceduralni "kandidat za kandidata" za dugoročno priključenju EU, koja i bez 'nas' (gotovo na identičan način kao i s 'nama') ima ozbiljnih problema s vlastitim identitetom (tačnije s "pojmom identiteta" koji se više, kao što je upozoravao J. Derrida, *ne može misliti na stari način*). Utoliko postaje besmislena identitarna jukstapozicija pomoću koje bismo, poslije ovoga, mogli tvrditi nešto treće. Dejtonski ustav je – za deset godina ili 3666 dana i datuma - uspio postati drugo ime za svojevrsni mirnodopski rat koji je – u ime očuvanja "vitalnih nacionalnih interesa" - otpočeo nakon prekida stvarnog rata. Stvarni rat protiv BiH rezultirao je žrtvama koje se prebrojavaju stotinama hiljada mrtvih i različito invalidiziranih osoba. Desetogodišnji učinci Dejtonskog mira, kao perfidnog oblika mirnodopskog simboličkog rata, nisu ni manji ni bezazleniji od posljedica stvarnog rata. Oni nisu dobroćudni. Upravo suprotno. Oni nas najviše uznemiravaju zato što više nikog ozbiljno ne uznemiravaju. Pjeva se, igra se, svira se, navija se. Učinci desetogodišnjeg mira prepoznaju se na navijačkim tribinama tribalnih balkanskih stadiona. Oni su vidljivi na licima i na uniformama mnogih tribalnih likova: na facama mnogobrojnih mentalnih invalida koji se diče parolama NOŽ ŽICA SREBRENICA. Ono što danas označava Dejtonski ustav *u biti* ne može označiti drugo nego simbolički nastavak i produžetak stvarnog rata *protiv* Bosne i Hercegovine. Njegovo stohastičko-skolastičko-etnonacionalističko (entitetsko) ustrojstvo uporno se reciklira, obnavlja, revitalizira, rekuperira, i definitivno utvrđuje. Ono podsjeća na bunker koji guši one što su se u njega skrili, tako da izgleda da oni niti mogu izaći iz njega, niti ga mogu dići u zrak a da se i sami ne

Ukratko, za neke najutjecajnije znanstvenike, koje možemo

rasprsnu zajedno s njim. To ustrojstvo predstavlja najperfidniji oblik globalnog eksperimentiranja s “ljudskim dostojanstvom” i mentalnim zdravljem preživjelih građana ove zemlje. Građana koji ne prestaju da se - i kao mrtvi i kao živi - broje i prebrojavaju isključivo po “nacionalnom ključu”. Prebrojavanje se događa kao da ne postoje “novija viđenja nacije” koja naciju, prije svega, tretiraju kao *izmišljenu zajednicu* pomoću koje se manipulira indoktriniranim masama. “En-ti-te-ti-zacija” države BiH (koja funkcioniра poput infantilno zabrojane brojalice: *en-ten-ti ni-sava-raka-ti ni...*) omogućava da se živi ljudi (muškarci, žene, djeca) podvrgavaju najneljudskijem i najodvratnijem mučenju - da se ubija ljudskost u njima; da se živi sahranjuju, kao što se njihovi bližnji ekshumiraju da bi tek onda (ponovo) mogli biti sahranjeni. Prije nego što stvarno umru. “En-ti-te-ti-zacija” dopušta da se djeca (kao da je njihov život dio nekog eksperimentalnog tehničko-tehnološkog procesa) rastavljaju, segregiraju i zaključavaju u *šok sobe* isključivo po “etno-nacionalnom ključu”. Po ključu koji funkcioniра prema univerzalnim postulatima etno-matematike. Djeca se razdvajaju od druge djece tako da nikad ne postanu (i da nikada i ne mogu postati) zdrave ličnosti. Ona se uče da uče (da trebaju učiti) samo tako da *ne trebaju učiti* ono što jeste i što znači Drugo, Različito... Djeca se uče da se broje i prebrojavaju u zatvorenom krugu, isključivo se služeći etnonacionalnim brojalicama. Ona to uče od odraslih. Od onih koji to rade već dugo. Od onih koji su iskusni u brojanju i prebrojavanju i koji, jednostavno, znaju sve o brojevima. Djeca se uče brojanju i prebrojavanju već u osnovnoj školi (ako ne i ranije). Najbolje još u vrtiću. Sve kako treba. Prebrojavati se mora pod, uvijek budnim, nadzorom čuvara i zaštitnika “vitalnog nacionalnog interesa”. U skladu s obaveznim planom i programom, osobito iz nacionalne grupe predmeta. Djeca se moraju – da ne bi bilo kasno, i da se ne bi ponavljale greške od ranije - naučiti brojati i prebrojavati od onih koji su dobro naučili da se međusobno broje, prebrojavaju, obračunavaju, uračunavaju, i tako dalje - isključivo po nacionalnom ključu. Oni koji se ne mogu tako pobrojati i uračunati otpadaju iz brojanja. Oni se, kao oni koji se ne broje, mogu ubrojati i ubrajati jedino među one koji su inače neuračunljivi (ludi). To su dakle oni koji su “ostali”, oni neupotrebljivi, škart. Oni koji se opiru “normalnom” brojanju, “normalnom” prebrojavanju i “normalnom” obračunavanju po nacionalnom ključu. Oni su, stoga, po svim važećim, međunarodno priznatim računicama, nenormalni i neuračunljivi, jer se, kao što vidimo, nikako ne mogu obračunati i uračunati u glavni, etnonacionalistički račun. “En-ti-te-ti-zacija” i prebrojavanje, zasnovano na etnonacionalističkoj “entitetizaciji” bosanskohercegovačke države, utoliko dopušta da se sa živim ljudima, koji se broje i prebrojavaju isključivo po “nacionalnom ključu”, eksperimentira i samoeksperimentira kao s mrtvacima.

nazvati teoretičarima globalizacije, upravo je ‘globalizacija’,

“En-ti-te-ti-zacija” države, i njenog ustava, tretira se kao “sveto pismo”: sama riječ Božija (a ne vidi se *ugovor s đavolom*). Dejtonski entitetski stavovi *suštinski* se ostavljaju nepromijenjenim: nepromjenjivim i nepromjenljivim. Nema potrebne promjene. Nameće se utisak da se to čini i zato da u Bosni i Hercegovini ne (bi mogli da) žive ljudi. Nego da bi, umjesto njih, mogli da žive samo “Bošnjaci”, “Srbi”, “Hrvati” i “Ostali”, a ne ljudi (Gajo Sekulić). Ali kako je to moguće (i kako je to omogućeno) ako danas i bosansko-hercegovačka djeca znaju da se razvikana revizija Daytonu događa po principu *mijenjajmo da nas ne bi mijenjali*. Postavljam pitanje (mada ne znam kome, jer je ova fusnota “pukotina u tekstu” o globalizaciji) zašto je smutljiva riječ entitet i dalje *ostala* ključna riječ u Ustavu Bosne i Hercegovine? Da li se time građani ove zemlje, namjerno ili nenamjerno, osuđuju da sve do “sudnjega dana” pate, umiru i boluju, kao što (se) pate i boluju svi na smrt osuđeni pacijenti velikih metafizičkih ideja i termina. Termina kojim su srednjovjekovni skolastičari i inkvizitori voljeli razbijati glave onima koje su pitali, recimo: *koliko vještica može stati na vrh igle?* Je li korisno, ili štetno, i za koga, ako (se) još jednom zapitamo da li u “entitetima” (koje su novinari s pravom nazvali “blentitetima”) mogu živjeti građani, pojedinci/pojedinke; ili su to bunkereri, strogo razgraničeni etnonacionalistički rezervati. Rezervati rezervirani isključivo za političke manipulacije onima koji se ne ljute kad ih pogrešno nazivaju narodima a ne građanima. Danas je prije djeci nego odraslima jasno da je ovakvim “promjenama” (promjenama kojim Dejtonski ustav ostaje neizmijenjen) ova država zadržala samo ime *Bosna i Hercegovina*, ali da ona iznutra, niti na jedan način, ne funkcioniра kao suverena, samostalna i jedinstvena država. Paradoksalno je da (i danas) mnogi politički aktivni *akteri rata*, mentalno pripadajući primarnim kolektivnim identitetima susjednih ili susjednih država, pokušavaju da glume *aktere mira*. Mnogi od njih govore o nužnosti izmjene Dejtonskog ustava, ali samo pod uslovom da je neupitan opstanak *Republike srpske*. Treba razmisliti o stavu kojim se tvrdi da su slične društvene dez/orijentacije, koje na ovim prostorima blokiraju život civilnog društva, manje stvar politike, a više stvar patologije izazvane transformacijom naših primarnih etnonacionalnih etnonacionalističkih identiteta. Značajno je što intelektualci, poput profesora Vjerana Katunarića, pokušavaju opisati događajuće patologije (transformacije) naših kolektivnih (“mi”) identiteta, i što je (u knjizi *Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003) dao izvrstan pregled teorija Benedicta Andersona, Ernesta Gellnera, Erica Hosbawma, Fredrika Bartha, Immanuela Wallersteina, Manuela Castellsa, Rogersa Brubakera, Charlesa Taylora, Jürgena Habermasa, Etienna Balibara i drugih značajnih autora. A upravo bi takva viđenja - iz terapeutskih razloga,

posljednjih petnaestak godina, postala centralna tema društvene teorije, te ključna ideja po kojoj shvaćamo tranziciju ljudskog društva u treći milenij.

Da li “globalizacijski diskurs” mijenja status sociologije

Opći problem globalizacijskog diskursa ukratko se može predstaviti na sljedeći način. U svojoj najprodornijoj varijanti, on se nametnuo kao povlaštena *eksplanatorna shema*. Čak kao nova znanstvena paradigma. Međutim, može se pokazati da je to jedna površna, možda čak pogrešna paradigma. Također, čini se da globalizacijski diskurs, u svojoj najprodornijoj *ekonomimetičkoj dimenziji*, odustaje od potrebe da, postavljajući krupne znanstvene zagonetke, preispituje “trag” (J. Derrida) onoga što se stvarno događa u njegovo ime⁶. Pod utjecajem tehnološki i informatički prisutne “kompresije vremena i prostora” promijenila su se

u krajevima poput naših, jer se na ovim prostorima međusobnim prebrojavanjima ne nazire kraj - bila potrebna (današnjim) indoktriniranim generacijama srednjoškolaca i studenata, ali i učiteljima i nastavnicima svih struka i profesija. Svima onima koji se obrazuju (samo zato) da bi mogli da se broje, prebrojavaju, i potom ponovo (kao obrazovani) računavaju prema standardima kojim se propisuju *prosječni* procenti obrazovanih za jedno društvo.

⁶ Umjesto toga, njegovu epistemologiju nemoguće je razlikovati od ideologije. Izgleda da njegova ideologizirana epistemologija polazi od udžbenički etabliranog *principa neizvjesnosti*, kao *apsolutnog principa*. Dakle, od jednog ideologijski opterećenog, komercijalnog principa (na kojemu nastaju, naprimjer, popularna džepna izdanja knjižica tipa *Kako prodati led Eskimima*), principa koji je tek poslije događaja iz 1989. i 1990. godine - uz povlaštenu priču o globalno “turbulentnom okruženju”- uspio postati najveća dogma “nove spoznajne ekonomije”. Umjesto potrage za onim istinitim, globalizacijski diskurs, kao nova paradigma neoliberalne ideologije tržišnog fundamentalizma, veliča promjenu *kao takvu*: promjenu kao promjenu, inovaciju kao inovaciju, poduzetništvo kao poduzetništvo. Usprkos tome, globalizacijski diskurs zadobio je legitimitet znanstvene priče, između ostalog i zbog toga što je sam termin vrlo popularan među upravnim odborima najbogatijih svjetskih finansijskih institucija i multinacionalnih kompanija koje njegovom promocijom zadržavaju ogromnu političku i komercijalnu moć. Osim toga, globalizacijski diskurs svoju popularnost može zahvaliti široko rasprostranjenom uvjerenju da je cijeli svijet postao horizont iskustva jednog, međusobno povezanog svijeta.

- i sve intenzivnije se mijenjaju - tradicionalno utvrđena značenja društvenih promjena, naprimjer značenje sociologizirajućeg izraza “svijet koji se mijenja”. Ovu činjenicu potvrđuju tekstovi najutjecajnijih teoretičara globalizacije⁷. “Globalizacija” stoga, bez preciznog rada kontekstualizacije, predstavlja jedno prazno ime: jedno od onih imena koje može značiti i sve i ništa⁸. Usprkos tome, događa se nešto čudno, i na to je upozorio teoretičar sistema I. Wallerstein kada je rekao da “svi samo pričaju o globalizaciji”. Teško je ukratko objasniti kako je do toga došlo. Teško, ali ne i nemoguće. Ali sada nas zanima sljedeći problem. Da li se (i kako) pod utjecajem hiperinflatornog pisanja o globalizaciji mijenja status sociologije i društvene teorije općenito? Moj odgovor je kratak i glasi – da. Ali obrazloženje odgovora na pitanje *kako* (se

⁷ U globalno umreženom svijetu bez granica imanentno se mijenjaju značenja samih granica tog svijeta. Dakle, u svijetu bez granica, mijenjaju se dosadašnja, ustaljena značenja pojma “svijeta” i njegovih “granica”. “Globalizacija”, u čije ime se događaju ove promjene, utoliko nije samo neko obično ime koje su znanstvenici smislili za neku njihovu internu upotrebu. Upravo suprotno. Veliki dio javnosti zanima se za društvene probleme koji se, od slučaja do slučaja, pripisuju konstruktivnim, ili pak razornim, utjecajima globalizacije. Različita trvenja i sporovi, sumnje i strahovi, koje izaziva već sama *upotreba* imenice globalizacija, signalizira da je ona nešto više od pukog (pučkog) pomodnog imena. Netko bi mogao reći da je ona posljednji simptom patologije imenovanja i označavanja našeg društvenog svijeta kao cjeline. Svijeta koji se i sam promijenio. I to kako pod utjecajem globalnih medija tako i pod utjecajem tehnike, tehnologije, globalne politike i, ponajviše, globalno interpretirane transformacije naših kolektivnih, dakle naših “Mi identiteta”.

⁸ Postoji još jedno neodređeno, isto toliko prazno ime. Lišeno značenja. A često se upotrebljava skolastički, bez prethodnog rada na njegovoj kontekstualizaciji i “dekonstrukciji”. Jedno takvo, u biti skolastičko ime, jest, recimo, “entitet”. Slično tome, “globalizacija” je popularna oznaka koja se često koristi, ali koja *per se*, upravo kao ni riječ “entitet”, ne govori baš ništa (osim, dakako, ako se oznaka “entitet”, kao slučajno, nađe u ustavu neke države, o čemu sam opširno pisao prije tri-četiri godine, sugerirajući da se to u *našem nemogućem* “slučaju” (Nerzuk Ćurak) *BiH nije* dogodilo nenamjeravano). “Globalizacija” je ne/zgodna zamjen/ic/a za jedno sveobuhvatno, jedno (jedino) ime: ime koje u sebi, u svoje ime, bez ostatka, želi sabrati sva druga, sva ostala imena.

to događa) zahtijeva neku vrstu epistemološkog okreta,⁹ odnosno naporan rad “dekonstrukcije”, ako je dozvoljeno upotrijebiti tu riječ.

Poput magične riječi, “globalizacija” je uskočila u društvenu stvarnost. Obećavajući jedan jedinstveni *svijet bez granica*, globalizacijski diskurs je ispraznio supstancijalitet klasičnog pojma Društvo. A upravo taj pojam, prije toga, koristili smo kao ključni pojam društvenih znanosti, i mogli smo ga, manje-više jasno, koristiti. Danas to više *nije* moguće¹⁰. Svekolikim trijumfom globalizacijskog diskursa, pojam društva je dodatno ispražnjen od svog značenja. Lukavo se poigravajući njegovim apstraktnim sadržajem, i želeći zauzeti njegovo mjesto, globalizacijski diskurs dodatno je obesmislio značenje pojmova kao što su “društvo”, “društveno”, “socijalno” i slično. U novostvorenom kontekstu globalizacijskog diskursa, društvene znanosti još uvijek koriste izraz “društvo”, ali one to čine na relativan, ograničen i manje jasan način nego (što je to bilo moguće) prije ustoličenja globalizacijskog diskursa. Postoji bezbroj primjera iz kojih se možemo u to uvjeriti. Možda najbolji primjer obesmišljanja pojma “društveno” jest njegova površna identifikacija s pojmom “socijalno”¹¹. Takva

⁹ Vidjeti Senadin Lavić, *Pluralistička racionalnost: epistemološko-metodološki okret u savremenoj filozofiji*, Sarajevo, DES, 2004.

¹⁰ Ne mogu da zaobiđem činjenicu da je na (jubilarnom) znanstvenom skupu, održanom povodom četrdesetogodišnjice postojanja Odsjeka za sociologiju na Univerzitetu u Sarajevu, Senadin Lavić naveo skoro stotinu sintagmi u kojima se pojavljuje riječ “društvo”. Primjerice, od sintagmi kao što su: “agrarno društvo”, “primitivno društvo”, predindustrijsko društvo... i slično, do onih modernijih, ili postmodernistički obilježenih sintagmi, kao što su: “masovno društvo”, “postindustrijsko društvo”, “postmoderno društvo”, “društvo znanja”, “društvo spektakla” i tako dalje. Time je možda signalizirano to da bez napornog rada kontekstualizacije *nije* znanstveno legitimno govoriti o “društvu” *per se*.

¹¹ Godine 1967. filozof i ekonomist Friedrich August Hayek (1899-1992) upozorio je da je krajnje vrijeme da se razvrstaju različita značenja riječi “socijalno”. Razlog zašto bi se trebalo prihvatiti tog zadatka za njega je bila činjenica da se riječ “socijalno” upotrebljava/la na toliko mnogo različitih, nespecificiranih i pogrešnih načina (naprimjer: “socijalna samosvijest”, socijalna savjest”, “socijalna pravda”, “socijalna odgovornost”, “socijalna djelatnost”, “socijalno blagostanje”, “socijalna politika”, “socijalno zakonodavstvo”, “socijalna pravda”, “socijalni život”, “socijalna organizacija”... itd.

identifikacija najuočljivija je u ekonomskim diskursima o globalizaciji¹². Ali postoje i drugačija viđenja. Možda su najnovije priče o globalizaciji, bar one najgo/vo/rljivije, samo manifestacije različitih politika, ili simptomi različitih patologija naših osobnih i kolektivnih identiteta. Uz te nove priče, koje se izgleda ne mogu pričati bez nekog *novogovora*, dolazi sve što je *opasno*, što nas uznemiruje. Na ovom mjestu ne možemo ni približno, mada bi to bilo potrebno, ispitati epistemologijski status pretvaranja “teorije globalizacije” u “globalizacijsku teoriju” (J. Rosenberg), kao novu znanstvenu paradigmu. Ali ako je globalizacija nova paradigma, onda ona *nije* znanstvena paradigma u nekom starom, kunovskom (Thomas Kuhn, 1962) smislu te riječi. Izgleda da se, pod utjecajem diskursa o globalizaciji, do neprepoznatljivosti promijenio klasični pojam društvenih znanosti. Ne postoji znanost,

Hayek, dakle, inteligentno zapaža da je upotreba te riječi postala, kao što kaže, “besmislena”, te da je “krajnje vrijeme da se ova različita značenja razvrstaju” (Vidjeti Fridrih Hajek, *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paideia, Beograd, 2002, str. 156). Nažalost, jedan takav krajnje odgovoran, fukoovski projekt sistematskog, detaljnog klasificiranja i kvalificiranja upotrebe pojma “socijalno”, koliko mi je poznato, nije poduzet i on još uvijek čeka odvažne istraživače da se “bace” na taj neodložni zadatak, a to je potrebno da bismo makar znali o čemu govorimo kada kažemo “socijalno”.

¹² Ta identifikacija ubrzano se dovršava uporedo s najnovijim, slavljeničkim trijumfom neoliberalne ideologije slobodnog tržišta, privatizacije i deregulacije. Postajući najoptičajnija, ključna riječ društvenih znanosti, čini se da je upravo “globalizacija”, nepovratno izbila na prvo mjesto na najpopularnoj rang-listi utemeljujućih termina za svaku potrošačku kulturu i mentalitet. Jedna od dalekosežnih posljedica toga bilo je i to da je došlo do dodatnog obesmišljavanja, već od ranije pomućene, razlike između “društvenog” i “socijalnog”. U svakom slučaju, ideja globalizacije uspjela je postati glavna eksplanatorna shema unutar društvenih znanosti pomoću koje se nastoje objasniti svi društveni fenomeni. Ona je desupstancijalizirala, dodatno lišila sadržaja sve ono što bismo danas mogli vezati uz stari pojam Društva, koji je ranije funkcionirao kao ključni pojam koji smo koristili unutar klasičnih, predglobalizacijski koncipiranih, društvenih znanosti. Ona je postala, i sve više postaje jedan moćan diskurs kojemu se nitko ne može oduprijeti i koji ništa ne ostavlja postrani. Ona ima snagu da postiže vjerovanja, ali i da “pali vatru”. Ne vjerujem da, na neki određen način, znamo misliti šta trebamo podrazumijevati pod globalizacijom, ako tu riječ upotrijebimo samo paušalno.

postoje znanosti - to nas uči *pluralistička racionalnost* i novo *demokratizirano mišljenje* uopće. Mnogi vjeruju da je globalizacija nova znanstvena paradigma. Ako je to doista tako, onda to ima dalekosežne implikacije po status svih društvenih, čak možda i humanističkih znanosti. Kao najnovija paradigma, na temelju koje se objašnjava dominantna slika svijeta, “globalizacija” bi mogla da dalekosežno relativizira, ili čak ukida, tradicionalne podjele rada među pojedinim društvenim disciplinama i da izaziva različite “ratove znanosti”. Moglo bi se dogoditi da svaka tradicionalna podjela rada među disciplinama iznenada postane - ne samo neodređena nego i suvišna. Jer, ako “globalizacija” stvarno postaje (što je doista istina) *ključna riječ* u leksikonu društvenih znanosti, onda sve specijalne discipline i subdiscipline dijele ne samo određene zajedničke objašnjavačke pretpostavke nego često ističu, i neumorno ponavljaju, čak i jedinstvene zajedničke zaključke. To, na jednoj meta-razini, ukazuje na funkciju *upotrebe* samog globalizacijskog diskursa, odnosno na to da se o globalizaciji *ne može primjereno govoriti* a da se, istodobno, ne govori i o tome *na koji način se raspravlja* o pojmu “globalizacije”¹³.

¹³ Znanstvenici i pisci, s najrazličitijih područja, ravnopravno se nadmeću u tome da učvrste, ili pak ‘dekonstruiraju’, dominantna viđenja “globalizacije”. Naročito ona koja se promoviraju unutar glavnih tokova društvenih znanosti, koja dolaze sa Zapada. Globalizacijski diskurs, koji je rezultat globalno usmjerenih rasprava o “globalizaciji”, učvrstio se kao krhka pozornica na kojoj se vode znanstveni, politički i ideologijski ratovi. *Granice* između njih vrlo je teško, ili čak nemoguće, jasno razlikovati. Ponekad je vrlo teško strogo razgraničiti granice jednih pojmova od granica drugih pojmova, od onoga što oni u stvarnosti označavaju ili (mogu da) proizvode. Izgleda da su svi pojmovi koji opisuju “globalizaciju” postali granični pojmovi (na rubu znanosti) čiju upotrebu i djelotvornost tek treba ozbiljno i studiozno izučavati. Naročito u novoootvorenim kontekstima različitih “politika identiteta”, kao i u *otvarajućim* kontekstima rješavanja najhitnijeg zadatka razobličavanja ideologije potčinjavanja Drugog. Granice između pojmova kojim se opisuje *svijet bez granica* ušle su jedna u drugu i tako se nepovratno promijenile. Tako, naprimjer, u tranzicijskim društvenim znanostima, kao i u tranzicijskim okruženjima uopće, omiljena tema postaje (u biti tautologijski) govor o “promjenama” koji se često nekritički preuzima iz takozvanih glavnih tokova društvene znanosti.

Na različite načine možemo interpretirati stav (koji je postao “opće mjesto”) kojim se tvrdi da se “globalizacija”, u najširem uobičajenom smislu, odnosi na procese *promjena* koje podupiru transformaciju u organizaciji ljudskih aktivnosti povezujući i šireći ljudsku aktivnost preko regiona i kontinenata. Povezivanje i širenje društvenih aktivnosti *preko* granica proističe iz relativno *brzog* kretanja informacija, kapitala, ljudi i dobara. Bez ovih *brzih* tokova teško je vidjeti kako daleki događaji mogu poprimiti utjecaj kakav danas imaju. Ono što je, međutim, u tim *promjenama* najvažnije, jest njihov potencijal da podriju uobičajene predstave kako o našim personalnim tako i o našim “primarnim kolektivnim identitetima” (Manuel Castells, 2000) na temelju kojih izgrađujemo naš svijet smisla. Otuda nije čudno da takve vrste *promjena* ne mogu biti isključivi domen samo jedne dimenzije globalizacijskog diskursa, jer one zahvaćaju sve aspekte društva, i to od globalne ekonomije do globalne kulture i globalne politike. Globalni tokovi - čije *značenje* stalno iznova treba precizirati - jesu sile koje decentraliziraju i dematerijaliziraju naše međuljudske odnose. Sile koje djeluju naporedo s geopolitičkim prestrukturiranjem suvereniteta nacionalnih država. Taj suverenitet, u velikoj mjeri, podrija se upravo pod utjecajem globalnih tokova. U svakom od tih tokova mogu se uočiti neki novi univerzalni, ali i neki novi partikularni elementi (elementi zasebnosti i posebnosti). Mreže ubrzavaju međunarodnu razmjenu. Izranjaju novi identiteti, nova jedinstva među ljudima, nove vrijednosti, zato što su ljudima dostupni isti simboli, ista tržišta, i na tržištima ista roba¹⁴.

¹⁴ Jedna od posljedica ovoga sastoji se u jačanju transnacionalnih zajednica. Pod njihovim utjecajem se rasplinjavaju klasične definicije koje nude ustaljene odgovore na pitanja ‘ko smo *mi*’ a ‘ko su *oni*’. Raščinjavaju se stari pojmovi “saveznika” i “neprijatelja” i zadobijaju nova značenja. Možda najbolji primjeri za ovo su zajednice environmentalista, feministkinja/feministica i mirovnjaka. Oni se, zajednički, po principu koordinirane decentralizacije, stapanjem većeg broja manjih pokreta, na mnogo različitih načina suprotstavljaju, u suštini korporativnoj, logici potčinjavanja Drugog i Drugačijeg. Oni se protive svakom militarizmu, nasilju i uništavanju svijeta Prirode. Tako, recimo, prema ekofilozofima, planeta se može promatrati kao “živ organizam”, a globalizacija treba da doprinese uvjerenju da je interes ekosistema identičan sa najdubljim ljudskim interesima, jer čovjeka ne treba

Sve to sugerira da bi “globalizacija”, usprkos rastućoj plitkosti ne/razumijevanja ovog fenomena, trebala biti ispitivana i u naj-razuđenijim multidisciplinarnim kontekstima¹⁵. Više nego ikada ranije potreban je jedan “kosmopolitski razgovor čovječanstva” (R. Rorty), razgovor koji bi mogao legitimirati ničeanske imperatve koji nam nalažu ne da volimo onog najbližeg, nego onog najudaljenijeg. To, opet, ne može biti dovoljno bez intelektualno odgovornog preispitivanja društvene *upotrebe*, odnosno bez preispitivanja stvarnih *učinaka* globalizacijskog diskursa. Naime, globalizacijski diskurs je postao, i sve više postaje, neka vrsta “novogovora”¹⁶.

Pierre Bourdieu je, čini se s pravom, taj “novogovor” doveo u vezu s “kulturnim imperijalizmom” kao oblikom *simboličkog*

promatrati odvojeno od organske cjeline univerzuma. Alan W. Watts je čak pisao o potrebi za unutarnjom revolucijom svijesti koja bi savladala moćnu iluziju o postojanju individualnih identiteta i omogućila da se o svijetu misli kao o sopstvenom tijelu. “Kao što se okean ‘talasa’, univerzum se ‘očovječuje’. Svaka individua je izraz cjelokupne prirode, jedinstvene akcije totalnog univerzuma” (Alan W. Watts, 1966: 6, *The Book On the Taboo Against Knowing Who You Are*, Collier Books, New York).

¹⁵ Ti konteksti *otvaraju* se na graničnim područjima, s obje strane tradicionalno povučene *granice* između pojedinih znanstvenih disciplina i subdisciplina, kao što su: teorijska ekonomija, ekonomski i politički menadžment, makroekonomija (ali i mikroekonomija), makrosociologija (ali i mikrosociologija), međunarodni odnosi, međunarodno pravo, socijalna filozofija, kulturne i strateške studije, međunarodni marketing i njegove kritike, matematska ekonomija (ekonomija informacija) i tako dalje, i tako dalje. Niti jedan pojedinac, nitko kao upojedinačena individua, nije dorastao tom zadatku.

¹⁶ Pierre Bourdieu žive primjere tog “novogovora” nalazi u najnovijem posvećivanju jednog zavodljivog - danas posvuda opticajnog - samoreklamirajućeg vokabulara. Ključne riječi tog vokabulara, koje najčešće možemo čuti, jesu: “upravljanje”, “fleksibilnost”, “nova ekonomija znanja”, “komunitarizam”, “multikulturalizam”, “isključenje” (koje idu uz riječi kao “poduzetništvo”, “konkurentnost”, “inovacija”, “društveni kapital”), i njihovi postmoderni rođaci - “etnicitet”, “manjina”, “identitet”, “fragmentacija” i tako dalje. Širenje te *nove planetarne vulgate* - iz koje su izuzeti pojmovi kao što su kapitalizam, klasa, eksploatacija, dominacija, nejednakost, toliko riječi odlučno povučene pod izlikom zastarjelosti ili nekorektnosti - proizvod je čisto simboličkog imperijalizma (Pierre Bourdieu, “Les conditions sociales de la circulation internationale des idées”, *Romantische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 14-1/2, Heidelberg, 1990, str. 1-10).

nasilja koji se oslanja na jedan komunikacijski ograničen odnos da bi iznudio potčinjavanje. Njegova osobitost sastoji se u tome što (želi da) univerzalizira različite partikularne veze za neko jedinstveno historijsko iskustvo tako što ih negira kao takve i priznaje kao univerzalne. Ideja globalizacije nezaustavljivo ruši tradicionalno utvrđene pojmove *granica* između onoga što je identično i onoga što nije identično. Ona, na epistemologijskoj ravni, opreku između identiteta i neidentiteta želi razriješiti u korist identiteta, a na štetu razlike. Istodobno, ona pokazuje vlastita *ograničenja*. Ona, na jedan neprimjetan, zavodljiv način, podiže još čvršće barijere koje ometaju spoznaju i život onog različitog, onog što se ne uklapa.¹⁷

Osnovna intencija ovog teksta, koje ćemo se držati i u nastavku, sastoji se u tome da, polazeći od socioekonomske dimenzije globalizacije, ukaže na neke od centralnih kontradikcija globalizacijskog diskursa. Prvenstveno na kontradikcije onog tipa diskursa koji se promovira unutar dominantnih i imitirajućih tokova društvenih znanosti. Jedna takva kontradikcija - koja se nalazi u srcu mnogih drugih kojim su opterećene tekuće rasprave o globalizaciji - proizlazi iz trenda po kojemu se “globalizacija” uopće može identificirati s korporativnim uređenjem cijelokupnog društva.

¹⁷ “Globalizaciju”, kao i diskurs kojim se ona promovira - u očima kritičara moralno neutralnu i duhovno praznu – počelo se optuživati kao novu ideologiju konzumerističke kulture krajnjeg materijalizma, čak u većoj mjeri nego što je bio marksizam. Karikiralo ju se kao samoproglashenu doktrinu upravnih odbora, potpuno neosjetljivu na pitanja socijalne pravde, domoljublja, moralnosti i etike. Ta je optužba oživjela marksističke recidiviste i razočarane komuniste, postala je privlačna populistima i anarhistima, aktivistima za očuvanje okoliša i ekolozima, te privukla spiritualno motivirane kultove i šovinističke desničare, da i ne spominjemo ozbiljne skeptike – na ekonomskim i čak teološkim razinama – spram navodno automatskih koristi globalizacije. Protesti u prvim godinama 21. stoljeća tokom sastanaka WTO-a u Seattleu i Svjetske banke u Washingtonu, zatim tokom sastanka MMF-a u Pragu i drugdje, bili su rani znakovi upozorenja kako se rađa i jedan snažan protuglobalizacijski pokret. Tako se, u jednom kratkom vremenu “anahrone simultanosti” (J. Derrida), počelo činiti da je nemoguće ignorirati društvene neuspjehe vladajućeg ekonomskog modela, na kojemu raste i uzdiže se cjelokupna zgrada globalizacijske teorije i prakse.

Greška je u tome što se tržišna ekonomija *nipošto* ne smije identifikirati s tržišnim društvom. Ekonomski proces poznat pod benignim eufemizmom “globalizacija” dopire do svake pore života, preobražavajući svaku djelatnost, prirodne i ljudske resurse u znanstveno izmjerljivu i posjedovanu *robu*. Ekonomski diskurs eksplicitno utemeljuje metafizički opterećene postulate kada ponavlja komercijalizirane poučke tipa: “vrijeme je novac”, “prostor je tržište”, “mišljenje je kalkulacija”. To je u današnjem vremenu, po svemu sudeći, tačno; ali je također i znanstveno nedopustivo, i čak zvuči prilično provokativno za najnovije, interdisciplinarne diskurse o globalizaciji. U blizini jednog takvog pokušaja otvaranja interdisciplinarnog dijaloga pojavljuje se teza koju ću razložiti u nizu pretpostavki, a koja glasi da ‘globalizacija’ nije *ni* dobra, *ni* loša, *ni* neutralna. Nitko ozbiljan danas ne može negirati da se društveni univerzum povezuje. Također, nitko tko ima oči, i umije da gleda, ne može opravdano negirati da se taj isti univerzum, u nesagledivoj blizini onog što je *opasno*, raspada po svim šavovima. Osim toga, pokazat ću da postoji mnogo načina na koje se možemo uvjeriti da, u zadnje vrijeme, postaje sve očitiije da vladajući “novogovor” o *upravljanju globalizacijom* — nema onu razinu uvjerljivosti s kojom nastupa.

Najnovija nepreglednost globalizacijskog diskursa

Postoje različiti pristupi “globalizaciji” kao i različite klasifikacije pristupa. Nemoguće je objediniti ih na jednom mjestu. To govori o najnovijoj *nepreglednosti* diskursa o ‘globalizaciji’. Ali i o tome da se radi o multidimenzionalnom fenomenu. Ipak, radi poštovanja prema elementarnim zahtjevima jasnog kontekstualiziranja *značenja* “globalizacije”, teoretičari se služe najrazličitijim redukcijama. Tako je, iz metodičkih i disciplinarnih razloga, doista opravdano govoriti o različitim *dimenzijama*¹⁸ ili *aspektima*

¹⁸ U osnovnom kursu globalizacije, što ga je sačinio Ragnar Müller, u *dimenzije* globalizacije ubrajaju se: ekonomija, politika, životna okolina, društvo i kultura. (Više podataka o ovom pristupu dimenzijama globalizacije dato je na Internetu: http://www.dadalos.org/globalisierung_bih/grundkurs.)

globalizacije¹⁹. Tada se, najčešće, razlikuju ekonomski, politički, tehnološki, kulturni, vojni, religijski, ali i drugi aspekti. Utjecajni autori, ponekad, među navedenim aspektima globalizacije navode i *društveni aspekt*. Time se previđa jedna krupna stvar. Previđa se da su ovi posebni, zasebno izdvojeni aspekti globalizacije, uzeti svaki za sebe, pojedinačno uski, i da su samo dio šireg, *društvenog aspekta*, koji je ustvari najširi. Međutim, to nikako ne znači da autori koji nastoje da se drže *samo* jednog aspekta, ili *samo jedne* djelomične “logike” globalizacije (naprimjer ekonomije), ponekad i nenamjerno, *ne ulaze* u druge dimenzije globalizacije²⁰. Nije se teško složiti s konstantivnim stavom da je “pitanje globalizacije podijelilo ekonomiste, političare, naučnike, filozofe, čak i Rimokatoličku crkvu”²¹. To govori o tome da se radi o krajnje *izazovnom*

¹⁹ Nedavno se pojavila knjiga *Aspekti globalizacije sa pregledom osnovnih pojmova* (Beogradska otvorena škola, Dosije, Beograd, 2003). Pripremili su je Vladimir Pavićević, Vladimir Petrović, Ivana Pantelić, Milan Sitarski i Goran Milovanović.

²⁰ Ulrich Beck (profesor sociologije u Münchenu) nije usamljen kada smatra da se “kroz literaturu o globalizaciji provlači temeljna kontroverza”. On smatra da se: “Kod pitanja ‘Što globalizaciju tjera naprijed?’ sukobljuju dva (unutar sebe pak mnogostruko podijeljena) odgovora. Prva skupina autora naglašava egzistenciju jedne dominantne ‘logike’, drugi autori rade na teorijama koje pojašnjavaju kompleksne multikauzalne logike globalizacije. Usput budi rečeno, ova teorijska središnja kontroverza prelazi značenjski horizont riječi ‘globalizacija’, jer se s njom često vezuju proturječna značenja. Istodobno se time ponavlja povijesna kontroverza između Marxa i Webera, između ekonomske dominacije i teorijskog pluralizma ekonomsko-socijalno-kulturnih pristupa tematskom polju globalizacijske sociologije. Pokušaji da se *jedna* logika gurne u središte, isključuju time bitnu dimenziju globalizacije. Stavljanje jedne uz drugu (naizgled) međusobno se isključujućih pojedinačnih logika globalizacije uvodi u, ili prelazi na teren na kojemu različite djelomične logike globalizacije konkuriraju jedna drugoj. Kao prvo – treba govoriti o pristupima koji *jednu* specijalnu dimenziju i logiku globalizacije drže središnjom. Ovdje treba navesti sljedeće ključne autore: Wallersteina, Rosenaua, Gilpina, Helda, Robertsona, Appadurajja, kao i Giddensa kao zajedničku polaznu točku” (Vidjeti Ulrich Beck, *Što je globalizacija: zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb, 2003, str. 74-75).

²¹ Vidjeti *Aspekti globalizacije sa pregledom osnovnih pojmova*, Beogradska otvorena škola, Dosije, Beograd, 2003, str. 33.

problemu. Doista, na mnogo različitih načina zamišlja se i obrazlaže šta globalizacija *jest*e a šta *nije*. Međutim, isto tako je tačno da su “zdravorazumske” (G.W.F. Hegel) ideje *globalizacije*, na predznanstvenoj razini, usprkos suptilnim diskurzivnim kontroverzama koje iskrsavaju oko utvrđivanja njenog *značenja*, pod utjecajem “mentaliteta svrstavanja”, ujedinile i razjedinile mnoge ljude koji se profesionalno *ne bave* ovom temom. Znanstveno značenje takvih ujedinjavanja odnosno razjedinjavanja nije moguće istraživati bez uvida u najnovije “politike identiteta” koje nastaju kao rezultat globalne krize identiteta²². U najužoj vezi s tim, moguće je govoriti i o tome da postoje oni koji, već unaprijed, smatraju da imaju odgovore na najvažnije globalizacijske izazove. Utoliko bi - neovisno o tome “odakle govorimo”, odnosno neovisno

²² U osnovi najnovijih kontroverzi koje se vode oko različitih - geostrateški, geopolitički (čak i biopolitički), opterećenih - “politika identiteta”, nalazi se stav Jacquesa Derride, koji glasi da se *ideja identiteta ne može misliti na stari način*. (Na ovom mjestu imam u vidu instruktivne tekstove koji obrađuju temu *identiteta*. Neki od tih tekstova, na međusobno preplićućim *granicama* različitih diskursa, u velikoj mjeri su utjecali i na pisanje ovog teksta. Evo nekih: Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press, 1991; Amin Maalouf, *U ime identiteta: nasilje i potreba za pripadnošću*, Prometej, Zagreb, 2002; Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden marketing Zagreb, 2002; David Campbell, *Nacionalna dekonstrukcija: nasilje, identitet i pravda u Bosni*, Međunarodni forum Bosna, 2003; Edward W. Said, *Kultura i imperijalizam*, Beogradski krug, Beograd, 2002; Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Oglеди iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarnе postdiplomske studije, Sarajevo, 2003; Stuart Sim, *Derrida i kraj povijesti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001; Slavoj Žižek, *Manje ljubavi – više mržnje! Ili, zašto je vredno boriti se za hrišćansko nasleđe*, Beogradski krug, Beograd, 2001; Christopher Lasch, *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad, 1996; Noam Chomsky, *Hegemonija ili opstanak: Američke težnje za globalnom dominacijom*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004; Zbigniew Brzezinski *Američki izbor: Globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, nakladno-istraživački zavod Zagreb, 2004, CID, Podgorica, 2004; Jacques Derrida, *Vera i znanje: vek i oproštaj*, Svetovi, Novi Sad, 2001; Fransis Fukuyama, *Naša posthumna budućnost: posledice biotehnoške revolucije*, CID, Podgorica, 2003; Pascal Bruckner, *Napast nedužnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1997).

o tome da li se fokusira na ekonomske ili druge aspekte globalizacije - možda bilo uputno poći od toga da se autentična rasprava o "globalizaciji" ne može svesti na nekritičko podržavanje zvaničnih viđenja globalizacije, ili na podržavanje *samo jednog* autora, bez obzira na to koliko njegov utjecaj, u glavnim tokovima društvenih znanosti, bio dominantan. Stoga teoretičari glavnih tokova, imajući u vidu mnoštvo različitih rivalskih pristupa, uglavnom priznaju da se *globalizacija* definira na različite načine. Pritom se, u većoj ili manjoj mjeri, naglašavaju tehnološke, ekonomske, kulturne, vremenske, ili pak prostorne dimenzije. U elemente takvih definicija ubraja se, naprimjer, "trgovanje odnosno efekti trgovanja na distanci", "kompresija (sažimanje) vremena i prostora", "globalna integracija", "ubrzanje međuovisnosti", "novi poredak međuregionalnih odnosa moći" i ponekad, također, rastuća svijest o "globalnim uvjetima". Obilje različitih koncepcija, međutim, najčešće se sabire u neku od sistematskih, velikih struja mišljenja.

Takvu jednu koncepciju, koju vole ponavljati i utjecajni znanstvenici poput Anthonyja Giddensa, predložio je njegov kolega David Held²³ sa saradnicima. Ovdje ćemo, u skraćenoj verziji, ali dovoljno informativno - iz eksplanatornih razloga prezentacije najoptičajnije objašnjavaćake sheme - prezentirati Heldovu koncepciju. Prvenstveno stoga da bismo, u nastavku ovog rada, mogli

²³ David Held i Anthony Giddens dijele mnoge zajedničke stavove o globalizaciji. Obojica blisko sarađaju u okviru zajedničkih znanstvenih i izdavačkih projekata koji se kreiraju u sklopu prestižne obrazovne institucije *London School of Economics and Political Science* (LSE). Od 1996. A. Giddens postaje i direktor ove ustanove. To mu omogućava da - pored toga što je posljednjih godina proširio svoj znanstveni opus na preko trideset knjiga - institucionalno djelotvornije, i s dosta energije, otvara globalne vidike i, na intelektualno uzoran način, promovira *civilni i kosmopolitski* karakter obrazovanja i obrazovne politike uopće. Profil studenata u LSE je impresivan: više od polovine ih potječe iz inozemstva, iz preko 130 država, i to podjednako iz Evrope, iz Azije i ostalih dijelova svijeta, i više od polovine su *postgraduates*. Iako su troškovi školovanja u LSE visoki, studenti iz cijelog svijeta rado prihvaćaju dobrodošlicu - i često u ovoj visokoj školi ostaju i nakon završetka temeljnog studija.

uočavati *ograničenost* strogih klasifikacija. Takve klasifikacije su u stanju da i potpuno različite autore trpaju u neke čvrsto omeđene tabore. Pored toga, one mogu pothranjivati i reproducirati mnoge neinventivne identifikacije, monadološke redukcionizme, inerciju i intelektualnu ljenost. Nekritičko prihvaćanje takvih klasifikacija, čak i najrazuđenije intelektualne struje o “globalizaciji”, ponekad može približiti “tabelarnim modelima mišljenja”, stereotipima koji isključuju Drugo i Različito. Time ih lišavaju njihove najdragocjenije intelektualne i kreativne dimenzije. Mada je studiozno proučio najznačajnije kontroverze oko ‘globalizacije’, David Held je, iz metodičkih razloga, sve učesnike u *globalizacijskoj debati* podijelio u tri škole mišljenja: *hiperglobaliste*, *skeptike* i *transformacionaliste*.

Za *hiperglobaliste* globalizacija je neporeciv fenomen (za njihovu glavnu argumentaciju nije presudno da li taj fenomen nazivamo “procesom”, “trendom”, “promjenom”, “događajem”, ili nekim drugim imenom). Ona je gvozdена historijska neizbježnost. Svijet koji je dominirao pet stoljeća i izgledao vječit, svijet nacionalnih ekonomija, suverenih država i samosvojnih kultura pripada prošlosti. Jedan od najpoznatijih hiperglobalista, japanski autor Keniči Ome (Kenichi Ohmae, 1990, 1995), smatra da globalizacija vodi “svijetu bez granica”²⁴ - svijetu u kojemu su tržišne sile moćnije od nacionalnih vlada. Ovo stajalište, koje ima različite varijacije, možemo sažeti na sljedeći način: (1) Nezadržive ekonomske sile: transnacionalni finansijski kapital, korporacije i svjetski ekonomski arbitar Međunarodni monetarni fond (MMF) pretvaraju nacionalne ekonomije u svoje lokalne

²⁴ Lester R. Brown je vjerovatno među prvima pripisao ključni značaj sintagmi “svijet bez granica”. Učinio je to u svojoj knjizi “World Without Borders”, originalno objavljenoj 1972. godine, koju je posvetio svjetskom poretku u kojem će se sukob i natjecanje među narodima zamijeniti suradnjom i osjećajem zajedništva. U *Predgovoru* ovoj knjizi Brown je (signifikantno) napisao: “Ne poznajem nikog tko bi bio mjerodavan da napiše knjigu tako širokog domašaja poput ove. Ja to sigurno nisam. Ali ovakav je pregled prijeko potreban. Ukratko, svrha mu je da omogući globalnu perspektivu za razmatranje budućnosti” (Vidjeti Lester R. Brown, *Svijet bez granica*, Globus, Zagreb, 1979, str. 9 i dalje).

jedinice. (2) Globalizacija označava smrt nacionalne države, ona je potpuno ispraznila njenu autonomiju i suverenitet. Nacionalne države su “živi mrtvaci”. (3) Informatičko-medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: TV serije, vijesti i filmovi, najavljuju kraj nacionalne kulture i identiteta.²⁵ Prema tome, najveći dio analize globalizacije koju nude *hiperglobalisti* usmjeren je na izmijenjenu ulogu nacije. Smatra se da pojedinačne zemlje nemaju kontrolu nad svojim ekonomijama zbog ogromnog porasta međunarodne trgovine. Nacionalne vlade i političari u njima, kako se smatra, sve su manje u stanju da vrše kontrolu nad pitanjima koja prelaze granice njihove države – poput nestabilnih finansijskih tržišta i prijetnji životnoj sredini. Građani uviđaju da političari imaju ograničenu moć pri rješavanju ovih problema i, kao rezultat toga, gube vjeru u postojeće sisteme vladavine. Pojedini *hiperglobalisti*, kako smo već nagovijestili, smatraju da se moć nacionalnih vlada susreće i sa izazovima koji dolaze s viših razina – od strane novih regionalnih i međunarodnih institucija, poput Evropske unije, Svjetske trgovinske organizacije i drugih. Uzete zajedno, ovakve promjene *hiperglobalistima* signaliziraju rađanje integriranog, “globalnog doba” (Albrow, 1996) u kome će opasti značaj i utjecaj vlada.

²⁵ U krug *hiperglobalista* neki autori uključuju i Fukuyaminu - sada već mnogostruko iskriticiziranu - sliku svijeta. Ta slika se, nimalo kreativno, zamišlja kao jedan neoliberalni svjetski poredak koji nastupa poslije takozvanog “kraja historije”. Ta slika se, devedesetih godina, suprotstavila (još više iskriticiziranom) Huntingtonovom pamfletu o “sukobu civilizacija”. Fukuyama se, suprotno Huntingtonu (koji je sklon da cjelokupnu povijest ljudskog društva vidi isključivo kao povijest Rata), založio za simbolički i stvarni značaj *saradnje* i *kooperacije* među različitim kulturama i civilizacijama: značaj *povjerenja* i *ljudskog kapitala*. Veliki povijesni rivali, fašizam i komunizam, nestali su sa scene. Tržište i demokracija postali su univerzalna socijalna formula koja osvaja sve prostore svijeta. Dramatične borbe, ratovi i konflikti pripadaju prošlosti, došli smo do “kraja historije”, do harmoničnog poretka. To je bila Fukuyamina teza iz 90-ih godina. (Međutim, danas se čini da je i sam Fukuyama - sudeći bar po literaturi koju posljednjih godina čita, i koju navodi u svojim tekstovima - do neprepoznatljivosti transformirao tu sliku. On je to učinio naročito u svom djelu *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution - Naša posthumna budućnost: Posljedice biotehnoške revolucije* - originalno objavljenom 2002. u New Yorku.)

Pogled na svijet koji nastaje u očima *skeptika* potpuno je različit. Oni smatraju da je ideja globalizacije “pretjerana” - da debata na temu globalizacije predstavlja mnogo priče o nečemu što nije novo. “Skeptici” ne vjeruju u priču o globalizaciji i smatraju da sadašnja razina ekonomske međuzavisnosti nije bez presedana. Ukazujući na statističke podatke o svjetskoj trgovini i investicijama iz 19. stoljeća, oni tvrde da se savremena globalizacija razlikuje od prošlosti samo po intenzitetu interakcije među narodima. *Skeptici* se slažu da sada postoji više kontakata između država nego u prethodnim periodima, ali prema njihovom mišljenju tekuća svjetska ekonomija nije dovoljno integrirana da bi doista predstavljala globaliziranu ekonomiju. U najkraćem: (1) ekonomska globalizacija samo je mit²⁶ – svijet je danas manje integriran nego što je bio uoči I svjetskog rata i ere “zlatnog standarda”.

²⁶ Pierre Buordieu je, sve do svoje smrti (umro je 2002. u 71. godini od raka), dosljedno zastupao stajalište da je globalizacija snažan mit u punom značenju riječi: jedan moćan diskurs, jedna snažna ideja, koja ima društvenu snagu koja postiže vjerovanje. To je glavno oružje u borbama protiv tekovina welfare statea. Immanuel Wallerstein, također, uporno pokušava pokazati da je diskurs globalizacije ustvari ogromno nerazumijevanje ovovremene društvene zbilje – obmana koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa. Ni društvene znanosti poslije 1989. nisu neutralne u pogledu širenja ove obmane. To je, prema Wallersteinu: “Za žaljenje i osudu. Svi samo pričaju o globalizaciji – čak bez obzira na političko opredeljenje, kao da taj pojam predstavlja nešto više a ne samo prolazno retoričko sredstvo trajnog konflikta unutar kapitalističke svetske ekonomije, koje se nedozvoljeno prekomerno koristi. To je prašina koja nam je bačena u oči. Beskrajna litnija o etničkom nasilju, za koju su odgovorni ne samo sociolozi već i aktivisti borbe za ljudska prava, takođe je prašina koja nam je bačena u oči. Ovim neću da poreknem da je etničko nasilje užasna i zastrašujuća stvarnost, već hoću da kažem da ono očigledno nije domen nekih drugih ljudi, manje srećnih, manje pametnih, manje civilizovanih. Ono predstavlja apsolutno normalan rezultat dubokih i sve većih nejednakosti unutar našeg svetskog sistema i ne možemo mu se obraćati moralnim opomenama ili sa *ingérence* (**Le droit d' ingerence*, “pravo na uplitanje” je krilatica preuzeta 1990-ih od francuskih organizacija za ljudska prava a u kontekstu Balkana.) bezgrešnih i naprednih u zone koje kontrolišu grešni i zaostali. *Društvena nauka nam nije ponudila koristan instrument za analizu onoga što se događa u svetskom sistemu od 1989.* - potcrtao Zlatan Delić (Vidjeti Immanuel Wallerstein, *Opadanje američke moći*, CID, Podgorica, 2003, str. 75 i dalje).

Tok suprotan globalizaciji predstavlja i *regionalizacija*²⁷, stvaranje tri velika finansijska i trgovačka bloka – evropskog, pacifičko-azijskog i američkog – koji ne ujedinjuju već dijele svijet. Zbog toga pojedini autori smatraju da bi, umjesto o globalizaciji, trebalo ustvari govoriti o “trijadizaciji”. (2) Početak 21. stoljeća ne samo što ne najavljuje smrt nacionalne države nego predstavlja eru proliferacije (umnožavanja) novih nezavisnih država. Nacionalne države ne samo što nisu pasivne žrtve nego su kreatori globalizacije; one uspostavljaju pravila koja oblikuju svjetsku ekonomiju. Upravljanje ekonomskom globalizacijom i nadnacionalnim institucijama prvenstveno se pokazuje kao zapadni projekt, njegov cilj je održavanje supremacije Zapada.²⁸ Odlučujuće obilježje međunarodnog poretka, kao i ranije, nije međuzavisnost, već zavisnost. Namjesto integracija svijeta, na djelu je njegova *fragmentacija* – sve dublja nejednakost moćan je podsticaj fundamentalizmu i agresivnom nacionalizmu, koji, prema Heldovim riječima, svijet dijeli u različite i sukobljene

²⁷ Mnogi skeptici više se bave procesom *regionalizacije* koja se događa u okviru svjetske ekonomije – poput pojave jakih finansijskih i trgovinskih blokova. Za skeptike je porast *regionalizacije* dokaz da je svjetska ekonomija postala manje a ne više integrirana (Boyer and Drache 1996; Hirst and Thompson 1999). Skeptici dokazuju da je, u poređenju sa obrascima koji su vladali u trgovini prije jednog stoljeća, današnja svjetska ekonomija manje globalna po svom geografskom obimu, a da je više usmjerena na intenzivna ulaganja i finansijske špekulacije. Čak i burzovni špekulant i filantrop George Soros, na tragu Popperovog djela *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, promovira uvjerenje da sadašnja kriza otvorenog društva ne dolazi, kao nekada, spolja – od nuklearnog oružja kolektivističkih društava, već iznutra – od karakteristika i efekata postojećeg globalnog kapitalizma. [Vidi George Soros, *Kriza globalnog kapitalizma (Ugroženo otvoreno društvo)*, Samizdat FREEB92, Beograd, 1999, kao i njegovo djelo *O globalizaciji*, Samizdat, B92, Beograd, 2003]

²⁸ Supremaciju Zapada nad ostatkom čovječanstva *nije* moguće raskriti bez simbolički zahtjevne ‘dekonstrukcije’ samih načina *predstavljanja*, odnosno *reprezentiranja* Drugog. Moć da se pripovijeda, odnosno moć da se spriječi nastanak i promocija drugih i drugačijih pripovijesti, veoma je važna za razumijevanje razlike između dominantnih i potčinjenih viđenja globalizacije. (Vidjeti, naprimjer, Edward W. Said, *Kultura i imperijalizam*, Beogradski krug, Beograd, 2002)

civilizacijske blokove i etničke enklave. Neuskladiva viđenja skorašnjih promjena, koja su u porastu, izražavaju suštinski različiti odnos prema novonastaloj stvarnosti. Ona osvjetljavaju samo neke od njenih različitih likova koji se idealiziraju ili demoniziraju. (3) *Današnja* generacija živi u dva paralelna i sve tješnje izukrštana, isprepletena i međuzavisna svijeta: “globalnom” i “lokalnom” (otuda dolazi i izraz “glokalizacija”). Kao što polovi sjever-jug čine geografske polove, tako “globalno” i “lokalno” predstavljaju društvene polove savremenog svijeta. *Skeptici* priznaju da hiperglobalisti – ta teorijska “avangarda” neoliberalnog krila globalne elite moći – nude niz važnih uvida u novonastajuću realnost. Međutim, oni odbacuju uvjerenje nekih hiperglobalista po kojem globalizacija iz temelja podriva ulogu nacionalnih vlada i proizvodi svjetski poredak u kojemu one imaju samo zanemarljivu ulogu. Oni navode primjere iz kojih je vidljivo da vlade predstavljaju pokretačku silu mnogih trgovinskih sporazuma i da mogu značajno učestvovati u upravljanju politikom ekonomske liberalizacije.

Transformacionalisti pokušavaju zauzeti srednju poziciju. Oni ublažavaju ekstremne poglede. Za razliku od hiperglobalista, transformacionalisti globalizaciju shvaćaju kao dinamičan i otvoren proces koji podliježe različitim utjecajima i promjenama. Oni globalizaciju vide kao centralnu silu iza širokog spektra promjena koje u današnje doba oblikuju savremeno društvo. Oni smatraju da se globalni poredak transformira, ali da mnogi stari obrasci²⁹

²⁹ O tome kako se stare ideje napuštaju a nove (ideje i “škole”) sasvim nekritički, “plebiscitarno” prihvaćaju (ali tako da i dalje zadržavaju stare obrasce i iste mentalne okvire) instruktivno piše Pascal Bruckner. On kaže: “Zašto inteligentni esejisti, poštenu i oslobođeni prividno svih predrasuda, plebiscitarno podržavaju moderno vrijeme, daju stvarno građansko svjedočanstvo, dodjeljuju prvu moralnu nagradu svojim ispraznim, tjeskobnim i narcisoidnim građanima? Zašto sociolozi, s pravom zamoreni vječitom ‘kulturom potkazivanja’ (Paul Yonnet) uvijek na kraju stvaraju novu školu koja, da bi bila ‘hladnija’ i ‘udobnija’, ostaje ništa manje dogmatična? Čemu ova nova vrsta vojnika koji se bore za ono što jeste, kada su se njihovi stariji borili protiv toga? Naravno, te analize nejednake vrijednosti ne mogu se staviti u istu ravan. Ali one ipak izražavaju jednu opću ‘bibliju’. Montesquieu je još davno rekao. ‘Katolička religija će uništiti protestantsku, a zatim će katolici

ostaju. Ove transformacije nisu ograničene samo na ekonomiju, nego su podjednako prisutne i u oblasti politike, kulture i osobnog života. U svom pokušaju da se prilagode ovom novom poretku, društva, institucije i pojedinci prinuđeni su da se snalaze u kontekstima u kojima su “urušene” prethodne strukture. *Transformacionalisti* smatraju da trenutna razina globalizacije ruši uspostavljene granice između “internog” i “eksternog”, “domaćeg” i međunarodnog”. Utoliko globalizacija ne predstavlja linearan proces, kao što neki tvrde, nego dvosmjernan protok slika, informacija i utjecaja. Globalna migracija, mediji i telekomunikacije doprinose difuziji kulturnih utjecaja. Prema mišljenju transformacionalista, globalizacija je “decentraliziran” i refleksivan proces koga karakteriziraju povezanost, ekonomski i kulturni tokovi koji djeluju u velikom broju smjerova. Budući da globalizacija predstavlja produkt brojnih isprepletenih globalnih mreža, ne može se smatrati da dolazi iz samo jednog konkretnog dijela svijeta. To je direktan udar na sve centrističke diskurse. Ako bismo željeli utvrditi čije je mišljenje najispravnije a da budemo na visini zadatka, sami bismo morali proći naporni put *čitanja* cijele mreže tekstova velikog broja autora, njihovih kritičara i interpretatora koji su sinergijski oblikovali, ali i ‘dekonstruirali’, kompliciranu sliku “globalizacije”³⁰. Na taj način, osim što pro-

postati protestanti’. Slično tome, naši istraživači odstranili su marksizam samo zato da bi zadržali njegove mentalne okvire, da bi se, u duhu mimikrijske konkurencije, dokopali njegove tajne: spoznavanje krajnjeg odredišta čovječanstva. Oni s njim dijele isto vjerovanje u jedan zakon historije, čije poimanje izbjegava njegovim akterima, i koji se ostvaruje mimo njihovog znanja. Kao i marksizam, oni izazivaju budućnost koja neprestano slavi stvarnost i razum. Iste kategorije, koje oni obrću kao pješčani sat, i dalje vode njihove misli” (Pascal Bruckner, *Sjeta demokratije*, Zid, Sarajevo, 1997, str. 111-112).

³⁰ Tako su, recimo, jednoj interferentnoj globalističkoj poziciji, u smislu metateorije globalizacije, skloni Michael Hardt i Toni Negri. U svojoj knjizi *Imperij* (“Multimedijalni institut, Arkzin, Zagreb, 2003), oni polaze od jedne “nezadržive i nepovratne globalizacije ekonomskih i kulturnih procesa razmjene”. Najutjecajnija viđenja ovog fenomena, koja se zadnjih godina dodatno grade i razgrađuje kroz pokušaj diferenciranog objedinjavanja prvenstveno ekonomskih i kulturnih - ali i političkih implikacija globalizacije - nude Anthony Giddens, Ulrich Beck, Manuel Castells, David Held, Immanuel Wallerstein, Noam Chomsky, Justin Rosenberg, Pierre Bourdieu, ali i drugi utjecajni znanstvenici.

širujemo vlastitu intelektualnu imaginaciju, istodobno se možemo uvjeriti u jedno značajno, mnogostruko posvjedočeno iskustvo do kojega je među prvima došla filozofija teksta poznata pod nazivom ‘dekonstrukcija’. To iskustvo govori o tome da *nema neposrednog* čitanja (kao što također *nema*, i *ne može* biti, neke jezički neposredovane “istine”), nego da je svako čitanje posredno, da je duboko oblikovano i *isposredovano* nizom jezičkih, identitarnih, kontekstualnih, političkih, kulturoloških, ideoloških i ostalih društvenih pretpostavki. Upravo zbog ove činjenice je i sociologija - kao temeljna znanost o društvu – ušla u proces dramatične autoreferencijalne transformacije. Pored toga, još jednom treba promisliti Wallersteinov stav koji glasi da nam društvene znanosti uopće nisu ponudile koristan instrument za analizu onoga što se događa u svjetskom sistemu od 1989. godine.

Ekonomsko-tehnološka globalizacija i njene granične implikacije

Ekonomska globalizacija je jedna od najvažnijih dimenzija globalizacije. Ona je u najužoj vezi s novom globalnom ekonomijom. Ta ekonomija ponekad se naziva informacijska, a ponekad nova spoznajna ekonomija ili ekonomija znanja. Također, ona je u najužoj vezi s revolucijom informacijske tehnologije. Informacijska je ekonomija globalna. Globalna ekonomija je povijesno nova stvarnost, različita od svjetske ekonomije³¹. Globalna ekonomija nešto je različito: to je ekonomija koja ima sposobnost da radi kao jedinica stvarnog vremena na planetarnoj razini³². Iako kapitalistički način proizvodnje obilježava njegovo nemilosrdno širenje, koje uvijek pokušava prijeći granice vremena i prostora, tek u kasnom 20. stoljeću svjetska je ekonomija bila u mogućnosti uistinu postati globalnom na osnovu nove infrastrukture koju su ostvarile informacijske i komunikacijske tehnologije. Ta se globalnost tiče procesa i elemenata jezgre ekonomskog

³¹ Svjetska ekonomija, to jest ekonomija u kojoj akumulacija kapitala napreduje po cijelom svijetu, postojala je na zapadu najmanje od šesnaestog stoljeća, kao što nas uče Fernand Braudel i poznati teoretičar svjetskih sistema Immanuel Wallerstein.

³² Manuel Castells, *Uspon umreženog društva*, Golden marketing Zagreb, 2000, str. 125.

sustava. Kapitalom se danonoćno upravlja na globalno integriranim finansijskim tržištima koja prvi put u povijesti rade u stvarnom (kao i virtualnom) vremenu: transakcije vrijedne milijarde dolara zbivaju se u sekundi elektroničkim putovima kroz cijeli svijet.

Na početku 21. stoljeća živimo u jednom od rijetkih intervala u povijesti. To je interval u kojemu našu “materijalnu kulturu” preobražavaju djela nove tehnološke paradigme³³, organizirane oko informatičke tehnologije³⁴. Pojam tehnološke paradigme, što su ga obradili Carlota Perez, Christopher Freeman i Giovanni

³³ Manuel Castells navodi pet osnovnih značajki nove tehnološke (ali ujedno i informatičke i gospodarske) paradigme. Ovdje ih, zbog ograničenosti prostora, prezentiramo u skraćenoj verziji. Prva značajka jest činjenica da je informacija njezina sirovina: ne samo što informacija djeluje na tehnologiju, kao što je bio slučaj u prethodnim tehnološkim revolucijama, nego *tehnologija djeluje na informaciju*. Druga značajka odnosi se na proširenost učinaka novih tehnologija. Budući da je informacija sastavni dio svake ljudske aktivnosti, novi tehnološki medij izravno oblikuje (iako sigurno ne determinira) sve procese našeg individualnog i kolektivnog postojanja. Treća značajka odnosi se na *logiku umrežavanja* bilo kojeg sustava ili skupa odnosa koji upotrebljavaju nove informatičke tehnologije. Morfologija mreže se, izgleda, dobro prilagođava povećanoj složenosti interakcija i nepredvidivim obrascima razvoja koji prolaze iz stvaralačke snage takve interakcije. Logika umrežavanja potrebna je za strukturiranje nestrukturiranog i očuvanje fleksibilnosti, jer je (ono što je) nestrukturirano pokretačka snaga inovacija ljudskih aktivnosti. Četvrta značajka odnosi se na umrežavanje kao jasno određenu osobinu – paradigma informatičke tehnologije, i na tome se naročito insistira, temelji se na fleksibilnosti. Nadalje, peta značajka ove tehnološke revolucije rastuće je *približavanje specifičnih tehnologija u visoko povezani sustav*, unutar kojeg se stare, odvojene tehnološke putanje doslovce ne mogu razabrati.

³⁴ Christopher Freeman piše: “Tehnološko-gospodarska paradigma skupina je međusobno povezanih tehničkih, organizacijskih i menadžerskih inovacija čije prednosti nisu samo u novim proizvodima i sustavima nego, najviše, u strukturi relativnog troška svih mogućih inputa u proizvodnji. *U svakoj novoj paradigmi određeni input ili niz inputa mogu se opisati kao ‘ključni čimbenik’ te paradigme koji karakterizira padanje relativnog troška i univerzalna dostupnost*. Suvremena promjena paradigme može izgledati kao prelazak s tehnologije temeljene prvenstveno na jeftinom inputu energije na tehnologiju koja se temelji na jeftinim inputima informacija dobivenih napretkom u mikroelektronici i tehnologiji telekomunikacija” (Navedeno prema Manuel Castells, *Uspon umreženog društva*, Golden marketing Zagreb, 2000, str. 93).

Dosi, prilagodivši Kuhnovu analizu znanstvenih revolucija, pomaže organiziranju biti sadašnje tehnološke transformacije i njezine interakcije s gospodarstvom i društvom. Ovdje je potrebno pojašnjenje. Pod tehnologijom možemo razumjeti “upotrebu znanstvenog znanja sa svrhom određivanja načina za obavljanje stvari na način koji se *može reproducirati*” (Harvey Brooks, Daniel Bell³⁵). Pozivajući se na Saxbyja (1990) i Mulgana (1991), Castells pod informacijske tehnologije ubraja konvergentni set tehnologija s područja mikroelektronike, računalstva (strojevi i softver), telekomunikacija/emitiranja, te optoelektronike³⁶. Ukratko, živimo u svijetu koji je, prema riječima Nicholasa Negropontea, postao digitalan³⁷. To je najočitiije, ali i najproblematičnije, u području ekonomske globalizacije³⁸.

³⁵ Vidjeti Manuel Castells, *Uspón umreženog društva*, Golden marketing Zagreb, 2000, str. 64.

³⁶ Za razliku od nekih analitičara (primjerice Hall, 1987), Castells u područje informacijske tehnologije također ubraja i genetički inženjering, kao i njegov sve širi skup razvoja i primjene. Prvo, to je zato što se genetski inženjering usmjerava na dekodiranje, manipulaciju te eventualno programiranje informacijskih šifri žive materije. Osim toga, prema Castellsu, izgleda da se 1990-ih godina biologija, elektronika i informatika spajaju i međusobno djeluju jedna na drugu na području njihove primjene, materijala, te još bitnije, unutar njihovog konceptualnog pristupa. Oko te jezgre informacijskih tehnologija, tako definirane u širem smislu, u posljednje dvije dekade javlja se savijezđe glavnih tehnoloških otkrića, između ostalog i na području naprednih materijala, izvora energije, medicinskih primjena, proizvodnih tehnologija (trenutno postojećih ili potencijalnih, poput nanotehnologije), te tehnologije transporta. Nadalje, trenutni proces tehnološke transformacije širi se eksponencijalno, i to zbog svoje sposobnosti povezivanja tehnoloških područja zajedničkim digitalnim jezikom koji se koristi za stvaranje, pohranjivanje, čitanje, obrađivanje i odašiljanje informacije.

³⁷ Manuel Castells, op. cit. str. 64.

³⁸ U zadnje vrijeme, nemoguće je osporiti da se *globalizacija* svjetske privredne aktivnosti zasniva na procesima kao što su: internacionalizacija proizvodnje i finansija, nova međunarodna podjela rada, masovna kretanja iz siromašnijih zemalja u razvijene i internacionalizacija državnih aktivnosti. Ove promjene praćene su pomakom u prirodi komuniciranja i informacionih tehnologija, a za taj pomak najčešće se koristi izraz “informatička revolucija” (to je zapravo zbirni naziv za mnoge, različite pojave u toj oblasti).

Nove informatičke tehnologije povezuju ljude koji žive na ogromnom prostornim udaljenostima. Kreću se ideje, kreću se proizvodi, kreću se (doduše u manjoj mjeri) ljudi. To je najočitija podloga koja služi za legitimiranje povlaštenih shvaćanja “globalizacije”. Ali i za bujanje najnovijeg *antiglobalizacijskog raspoloženja* - odnosno uspon brojnih *alterglobalizacijskih* diskursa. Pod povlaštenim shvaćanjima “globalizacije” podrazumijevam ona shvaćanja koja su u stanju da, u ime takozvanog objektivnog korištenja Znanosti i egzaktnog znanstvenog instrumentarija, nametnu dominantne kodove prezentacije i reprezentacije najnovijih svjetskih trendova. Riječ je o shvaćanjima koja sugeriraju da upravo ti, svjetski trendovi, koji se nalaze u srcu ovdremene *promjene*, u najvećoj mjeri obilježavaju novostvorenu društvenu stvarnost. Ta stvarnost prvi put - na *neporeciv*, kvalitativno nov način - postaje globalna³⁹. *Današnji* intelektualni interesi za problem “globalizacije”, naročito u scijentističkom vidokrugu (u koji se nastoji smjestiti i ekonomski diskurs globalizacije), direktno je povezan s pojavom visoko brzih tehnologija

³⁹ O implikacijama ove, mnogostruko opterećene tvrdnje, danas se vode veliki sporovi. Međutim, ma šta rekli različiti kritičari, teško je negirati da se, na pojavnoj razini, razvojem brzog transkontinentalnog avionskog saobraćaja, kompjutorskih mreža i elektroničkih komunikacija, tempo i intenzitet promjena u velikoj mjeri povećao, naročito zadnjih nekoliko decenija. Rezultat toga je i to da se, na dramatičan način, mijenjaju i podrivaju tradicionalna viđenja prostornih granica. Znanstvenici asociraju *globalizaciju* sa *deteritorijalizacijom*. Ono što se naziva tim terminom manifestira se u mnogim sferama društva. Poslovni ljudi, na različitim kontinentima, sada se uključuju u elektroničku trgovinu. Televizija omogućava ljudima da, bilo gdje, gledaju užase ratnih događanja koja se vode daleko od njihovih dnevnih soba. Profesori koriste najnoviju video opremu da organiziraju seminare u kojima su učesnici smješteni na različitim geografskim lokacijama. Internet omogućava ljudima da komuniciraju istovremeno jedni s drugima, ne dozvoljavajući geografskim lokacijama da ih razdvoje. Teritorija, u smislu tradicionalnog poimanja geografski identificiranih lokacija, više ne ustanovljava cjelinu “društvenog prostora” u kojemu se odvija ljudska aktivnost. U ovom pogledu *deteritorijalizacija* - i to je ključno mjesto, odnosno *ne*-mjesto - jeste presudan aspekt globalizacije. Slično tome, najnovije nasilje u Francuskoj, sinhronizirano paljenje automobile i autobusa, ta “vatra u boji” koju svakodnevno vidimo na televiziji, predstavlja poseban oblik *postmodernog nasilja*, sa svim elementima *globalnog spektakla*.

koje nastoje da smanje, ili čak neutraliziraju, značenje prostorne udaljenosti. Pa ipak, poslije euforije izazvane “informatičkom bombom”, ekskluzivan fokus na to bio bi pogrešan. Prvenstveno stoga što je veliki dio ljudskih aktivnosti još uvijek povezan sa konkretnim geografskim *lokacijama*. Utoliko nije slučajno što se najutjecajnija viđenja *globalizacije* tiču načina na koji daleki događaji i sile utječu na *lokalna* i *regionalna* kretanja, i obrnuto. A budući da je primamljiva slika supermarketeta, robnog carstva u kojemu možemo kupiti robu iz cijelog svijeta, postala udžbenički primjer kojim se marketinški ilustrira novonastala stvarnost - ni više ni manje od toga - utoliko je i ekonomska dimenzija globalizacije, prije svih ostalih, postala najosjetljivije područje oko kojega se vode, i unedogled produžavaju, najveći sporovi o globalizaciji uopće.

Najveći sporovi o globalizaciji vode se na konceptualno-pragmatičkoj ravni, u polju *značenja* i stvarnog djelovanja ključnih pojmova pomoću koji se gradi zgrada globalizacijske teorije. Dok, recimo, Anthony Giddens globalizaciju vidi kao direktnu posljedicu *modernosti*, neki autori, poput Michaela Hardta i Antonija Negrija, govore o *postmodernizaciji* globalne ekonomije uopće. Oni tvrde da: “U postmodernizaciji globalne ekonomije stvaranje bogatstva sve više naginje onome što ćemo nazvati biopolitičkom proizvodnjom, proizvodnjom samog društvenog života, u kojemu se ekonomsko, političko i kulturno sve više isprepliću i ustoličuju jedno drugo.”⁴⁰ Da bi to ilustrirali, oni se služe širokim interdisciplinarnim pristupom i kažu: “Naši argumenti teže da budu jednako filozofski i historijski, kulturni i ekonomski, politički i antropološki (...). U imperijalnom svijetu ekonomistu je, na primjer, potrebno osnovno znanje kulturne proizvodnje da bi shvatio ekonomiju i slično je kulturnom kritičaru potrebno osnovno znanje ekonomskih procesa da bi shvatio kulturu.”⁴¹ Širokim interdisciplinarnim pristupima služe se i drugi utjecajni teoretičari globalizacije, što smo mogli vidjeti iz Castellsovog primjera. Pomoću takvih pristupa oni pokušavaju da fenomen *globalizacije* istodobno sagledaju iz više različitih uglova, i na

⁴⁰ Michael Hardt i Antonio Negri, *Imperij*, Multimedijalni institut, Arkzin, Zagreb, 2003, str. 9.

⁴¹ Michael Hardt i Antonio Negri, op. cit. str. 11.

taj način ga što objektivnije objasne. Nizom primjera moguće je pokazati da to izaziva ogromne teškoće. Neke od njih proizlaze iz ideologijskih razloga, a neke iz neujednačenosti samog metodološkog instrumentarija. Ponekad je vrlo teško razlikovati da li ti “gustiši”, ta “zbunjujuća mjesta” (Justin Rosenberg, 2000), pripadaju bojnopolju ideologije, ili se, pak, mogu pripisati čisto znanstvenim razlozima. Bez namjere da, u jednom ovako kratkom tekstu, presuđujemo o tim dilemama, možemo reći da je nekom vrstom metodološke neujednačenosti, već na razini značenja osnovnih termina, gotovo bez izuzetka, opterećeno svako interdisciplinarno istraživanje društvenih fenomena. To do posebnog izražaja dolazi u najnovijim sporovima koji se zaoštavaju upravo na pitanjima što ih pokreću rasprave o globalizaciji. Ti sporovi nipošto ne govore u prilog metodologijskom monizmu. Ili - ne daj Bože - u prilog nedopustivog zahtjeva za znanstvenim *jednoglaskjem*. Međutim, najopasnijim metodološkim kontradikcijama najviše su opterećena upravo ona shvaćanja *globalizacije* koja se promoviraju iz takozvanih glavnih tokova društvenih znanosti⁴². Dobar primjer za to predstavlja Giddensova teorija globalizacije. Na njen račun prispjele su mnogobrojne relevantne kritike⁴³.

⁴² Suprotno tome, marginalni tokovi teško se oslobađaju populističkih vjerovanja u takozvane “teorije zavjere”, koje su, kako često možemo čuti, skovane od strane velikih i moćnih, a protiv malih i nemoćnih.

⁴³ Budući da se Anthony Giddens (koji je do 90-ih godina u društvenoj teoriji bio poznat kao tvorac *teorije strukturacije*), naročito od svog djela *Cosequences of Modernity* (1990), često tretira kao intelektualni začetnik teorije globalizacije, upravo je njegovo pisanje dospjelo pod udar velikog broja kritika. Na ovom mjestu navodim samo neke njegove kritičare: Alex Callinicos (1985); Linda Murgatroyd (1989); Nicky Gregson (1989); Susan Hekman (1992); Erik Olin Wright (1989); Bob Jessop (1989); Derek Gregory (1989); Peter Saunders (1989); Christopher Bryant ana David Yary (1990, 2000); Ira Cohen (1992); Wiliam Outhwait (1992); Allan Pred (1992); Hamish Dicke-Clark (1992); Dennis Wrong (1992); Christopher Dandeker (1992); Arthur Stinchcombe (1986; 1992); Margaret Archer (1992); Jonathan Turner (1992); Gregor Mclenan (1984; 1992); John Urry (1992); Tom Bottomore (1992); Drek Sayer (1992); John Breuilly (1992); Martin Shaw (1989); Martin O’ Brien and Sue Pena (1998); Kenneth Tucker (1998); Stjepan Meštrović (1998); Lars Bo Kaspersen (2000); Will Hutton (2001); Slavoj Žižek (2001); David Held and John B. Thompson (2002)...

Neke od njih, poput Rosenbergove (2000), toliko su oštre da prijete cijeloj zgradi globalizacijske teorije. *Ali*, usprkos svim konzistentnim i intelektualno odgovornim kritikama, koje su, sasvim opravdano, upućena na račun zvaničnih, povlašćenih teorija globalizacije (u koje se zbog njegove bliskosti sa politikom “trećeg puta”, i to kao glavni promotor i ideolog te politike, često ubraja i sam Giddens), neprestano bivaju osnaživane neposustajućom *religijom neoliberalizma*.⁴⁴

Jednu od najuvjerljivijih kritika ekonomske globalizacije ponudio je Joseph E. Stiglitz - dobitnik Nobelove nagrade iz ekonomije u 2001. Cilj njegove - i izvan znanstvenih krugova - popularne knjige, pod naslovom *Protivrječnosti globalizacije*, bio je da “otvori debatu, i to takvu koja se neće odvijati iza zatvorenih vrata vladinih i međunarodnih institucija, ili čak samo u otvorenijoj atmosferi na univerzitetu”⁴⁵. U jednom značajnom priznanju samog autora (kojega ne možemo smatrati neodgovornim), on tvrdi kako je “video iz prve ruke pustošeće efekte koje globalizacija može imati”. Evo tog mjesta, koje navodimo u širem kontekstu: “Ja sam uvek bio zainteresovan za pitanja ekonomskog razvoja, i ono što sam video, radikalno je promenilo moje poglede kako na globalizaciju, tako i na razvoj. Napisao sam ovu knjigu zato što sam, dok sam bio na radu u Svetskoj banci, video iz prve ruke pustošeće efekte koje globalizacija može imati na zemlje u razvoju, i posebno na siromašne u tim zemljama. Ja inače verujem da globalizacija – tj. uklanjanje barijera slobodnoj trgovini i čvršćoj integraciji nacionalnih ekonomija - može biti snaga za dobrobit u svetu, a posebno siromašnih. Ali, također verujem i da bi to bio slučaj, onda se o načinu na koji se globalizacijom do sada upravljalo – uključujući i međunarodne trgovinske ugovore koji su imali tako veliku ulogu u uklanjanju tih barijera, kao i politike koje su bile nametnute zemljama u razvoju u procesu globalizacije – mora na radikalno drugačiji način ponovo promisliti.”⁴⁶ Stiglitz ne nudi “nepobitne dokaze o bilo čijoj krivici.

⁴⁴ Vidjeti, naprimjer, Mahathir Mohamad, *Globalizacija i nove realnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 2003, naročito str. 13 i dalje.

⁴⁵ Joseph E. Stiglitz, *Protivrječnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002, str. 16.

⁴⁶ Ibid, str. 9.

Nećete naći ni čvrste dokaze o strašnoj zaveri od strane Volstrita i MMF-a da ovladaju svetom⁴⁷. Pa ipak, ovaj odvažni intelektualac ispravno vidi da je “nivo bola u zemljama u razvoju stvoren u procesu globalizacije i razvoja kakav je vođen od strane MMF-a i drugih međunarodnih ekonomskih institucija, bio daleko veći nego što je bilo neophodno”.⁴⁸ Također, nikoga ne može ostaviti ravnodušnim ni njegov sljedeći stav: “Proveo sam više od dvadeset pet godina pišući o takvim predmetima kao što su: bankarstvo, korporacijsko upravljanje, i otvorenost i pristup informacijama (tj. o onome što ekonomisti zovu *transparentnost*.) *To su bila ključna pitanja u vreme kada je globalna finansijska kriza počela 1997. godine (...)* Ja sam bio zadovoljan što tokom globalne finansijske krize 1997 – 1998. vidim pridavanje naglaska pitanju transparentnosti; ali i ožalošćen licemjerjem da su institucije kao MMF i Trezor SAD (Ministarstvo finansija SAD – prim. prev.) – a što je naročito bilo naglašeno u Istočnoj Aziji – bile među najmanje transparentnim koje sam susreo u javnom životu⁴⁹. Odavde proizlazi da Stiglitzu naročito smeta - da to paradoksalno izrazimo - netransparentna *upotreba* samog izraza “transparentnost”. Ekonomija, prema Stiglitzu, “možda izgleda kao suvoparan predmet ezoteričkih posvećenika, ali ustvari, dobra ekonomska politika ima snagu da promeni živote tog siromašnog sveta”⁵⁰. Stoga Stiglitz, ne samo da ne zaobilazi probleme nezaposlenosti i nejednakosti, nego insistira da se oni, u novostvorenom kontekstu globalne ekonomije, krajnje odgovorno, moraju ponovo promisliti. U tom smislu, on kaže: “Nejednakost, nezaposlenost, zagađenje životne sredine: to su pitanja u kojima vlada mora da odigra značajnu ulogu.”⁵¹ Za interdisciplinarna istraživanja fenomena globalizacije, koja su snažno opterećena različitim globalnim politikama i - još više - najrazličitijim lokalnim politikanstvima, smatram izuzetno značajnom činjenicu da se Stiglitz poziva na francuskog sociologa Pierrea Bourdieua. To je utoliko značajnije što se stavovima kritičkih intelektualaca - kakav je

⁴⁷ Ibid., str. 15.

⁴⁸ Ibid., str. 14.

⁴⁹ Ibid., str. 10-12.

⁵⁰ Ibid., str. 11.

⁵¹ Ibid., str. 13.

bio i Bourdieu - u krugovima utjecajnih ekonomista i svjetskih stručnjaka u ovoj oblasti ne posvećuje gotovo nikakva pažnja. Stiglitz kaže: “Francuski intelektualac Pjer Burdije pisao je o potrebi da se političari više ponašaju kao akademski građani i da se angažuju u naučnim debatama baziranim na čvrstoj činjeničnoj evidenciji. Nažalost, često se dešava sasvim suprotno, onda kada ljudi od nauke, angažovani na formulisanju preporuka u pogledu politike, postanu i sami politizovani i počnu da iskrivljuju činjeničnu evidenciju da bi se uklopila u ideje onih koji odlučuju.”⁵²

Literatura

1. Anderson L. E.: *Globalizacija: zašto ne uspijeva?*, biblioteka Zrcalo, Zagreb, 2003.
2. Bauman, Z.: *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge, 1998.
3. Beck, U.: *Što je globalizacija: Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb, 2003.
4. Beker J. • Komlozi, A: *Granice u savremenom svetu*, “Filip Višnjić”, Beograd, 2005.
5. Bourdieu, P.: *Što znači govoriti: Ekonomija jezičkih razmjena*, Naprijed Zagreb, 1992.
6. Brown, L.: *Svijet bez granica*, Globus, Zagreb, 1979.
7. Bruckner, P.: *Napast nedužnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1997.
8. Castells, M.: *Ekonomija, društvo i kultura (Svezak I): Uspon umreženog društva*, Golden Marketing Zagreb, 2000.
9. Castells, M.: *Moć identiteta*, Golden marketing Zagreb, 2002.
10. Chomsky, N.: *Jezik i odgovornost*, biblioteka Giordano Bruno, Gradina, Niš, 1994.
11. Chomsky, N.: *Profit iznad ljudi: Neoliberalizam i globalni poredak*, Novi Sad, 1999.
12. Chomsky, N.: *Propaganda i javno mnijenje*, Rubikon, Novi Sad, 2004.
13. Derrida, J.: *Sila zakona: Mistični temelj autoriteta*, Novi Sad, 1995.
14. Eriksen, T. H.: *Paranoja globalizacije: Islam i svijet poslije 11. septembra*, Sejtarija, Sarajevo, 2002.
15. Fox, J. *Čomski i globalizacija*, Esotheria, Beograd, 2003.

⁵² Ibid., str. 10.

16. Giddens, A. *The Consequences of Modernity*, Polity Press, London, 1990.
17. Giddens, A. *In Defence of Sociology*, Polity Press, London, 1996.
18. Grubačić A., *Globalizacija nepristajanja*, Svetovi, Novi Sad, 2003.
19. Fukuyama, F.: *Povjerenje: Društvene vrline i stvaranje blagostanja*, Izvori, Zagreb, 2002.
20. Hadžihasanović, A.: *Vrteška globalizma u 20. stoljeću*, Rabic, Sarajevo, 2003.
21. Hardt, M. Negri, A.: *Imperij*, Multimedijalni institut, Arkzin, Zagreb, 2003.
22. Hodžić, K.: *(Re)privatizacija i globalizacija – ekonomska misao privatizacije, privatnog vlasništva i slobodnog tržišta u globalnoj privredi*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2004.
23. Hofbauer, H.: *Proširenje EU na istok: Od Drang nah Osten do periferije EU integracije*, "Filip Višnjić", Beograd, 2004.
24. Kerc, P.: *Kako preurediti savremeni svet*, "Filip Višnjić", Beograd, 2005.
25. Klein, N.: *Ograde i prozori: Dopisi s linije fronte spora o globalizaciji*, biblioteka, Tridvajedan, Zagreb, 2003.
26. Lavić, S. *Pluralistička racionalnost: Epistemološko-metodološki okret u savremenoj filozofiji*, Sarajevo, 2004.
27. Maalouf, A.: *U ime identiteta: Nasilje i potreba za pripadnošću*, Prometej, Zagreb, 2002.
28. Manger, Dž i Goldsmit E.: *Globalizacija: argument protiv*, Clio, Beograd, 2003.
29. Meštrović S.: *Anthony Giddens, The last modernist*, London and New York, 1998.
30. Mohamad, M.: *Globalizacija i nove realnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 2002.
31. Mujkić, A. *Neopragmatizam Richarda Rortyja: Uvod u demokratizirano mišljenje*, Tuzla, 2000.
32. Robertson, R.: *Globalization: social theory and global culture*, London, 1992.
33. Rosenberg, J.: *The Follies of Globalisation Theory*, London, and New York, 2000.
34. Spahić, B.: *Nacionalni antimarketing ex-yu i bh. naroda: nacionalne histerije krize nacionalnog identiteta* (Posebna izdanja/Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2001.)
35. Tejlor Č.: *Bolest modernog doba*, Beogradski krug, Beograd, 2002.
36. Tucker K. H.: *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, SAGE, Publications, London, New Delhi, 1998.
37. Vidojević, Z. *Kuda vodi globalizacija*, IP "Filip Višnjić", Beograd, 2005.